

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ



Казна доживотног затвора
(мастер рад)

Ментор
Проф. др Дарко Димовски

Студент
Јелена Антов
Број индекса: М 013/18-О

Ниш, 2021. године

САДРЖАЈ

УВОД	1
I КАЗНА ЗАТВОРА	3
1.1. Историјски развој казне лишења слободe	3
1.1.1. <i>Историјски развој казне лишења слободe у кривичном праву Србије</i>	6
1.2. Казна затвора у Кривичном законикy Републике Србије	10
1.3. Оправданост примене казне затвора	12
1.4. Принципи извршења казне затвора.....	13
II КАЗНА ДОЖИВОТНОГ ЗАТВОРА	15
2.1. Казна доживотног затвора – Pro et contra	16
2.1.1. <i>Разлози за увођење казне доживотног затвора</i>	16
2.1.2. <i>Разлози против увођења казне доживотног затвора</i>	19
2.2. Важећи стандарди људских права који се односе на казну доживотног затвора	22
2.2.1. <i>Пракса Европског суда за људска права</i>	29
III КАЗНА ДОЖИВОТНОГ ЗАТВОРА У УПОРЕДНОМ ПРАВУ	40
3.1. Казна доживотног затвора у државама бившег југословенског правног простора	40
3.1.1. <i>Република Словенија</i>	40
3.1.2. <i>Република Хрватска</i>	41
3.1.3. <i>Република Северна Македонија</i>	42
3.1.4. <i>Босна и Херцеговина</i>	42
3.1.5. <i>Црна Гора</i>	44
IV КАЗНА ДОЖИВОТНОГ ЗАТВОРА У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	45
4.1. Иницијативе за увођење казне доживотног затвора у Србији	45
4.2. Измене и допуне Кривичног законика од 21. маја 2019. године	52
4.3. Казна доживотног затвора и условни отпуст	56
4.4. Казна доживотног затвора и помиловање	59
4.5. Казна доживотног затвора и амнестија.....	62
4.6. Пракса домаћих судова.....	63
ЗАКЉУЧАК	65
ПОПИС КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ	68
ПОПИС ОСТАЛЕ ИСТРАЖИВАЧКЕ ГРАЂЕ	70
САЖЕТАК И КЉУЧНЕ РЕЧИ	73

SUMMARY AND KEY WORDS.....	74
БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА	75

УВОД

Држава, као носилац сувереног права на кажњавање (*ius puniendi*) има право, али и обавезу да одговори на кривична дела и заштити друштво, и тако утиче на све његове чланове да убудуће не врше кривична дела. Историјски гледано, овај одговор државе на противправно понашање појединих њених чланова мењао се и развијао, од принципа талиона и схватања казне искључиво као одмазде, до уплива хуманистичких теорија у кривично право, као реакције на свирепост и окрутност репресивног система који се до тада примењивао. Временом је све више јачала идеја генералне и специјалне превенције, те је казна лишења слободе полако заменила сурове телесне казне. Најзад, крајем двадесетог века, долази до укидања смртне казне у свим европским државама.¹

Са укидањем смртне казне јавило се питање на који начин би држава требало да заштити друштво од најтежих кривичних дела. У већини европских земаља одговор је пронађен у казни доживотног затвора, која је у том тренутку, као замена за смртну казну, представљала ублажавање репресије. Казна доживотног затвора је казна лишења слободе која се састоји у суспензији слободе кретања осуђеног лица на неодређено време, чијим изрицањем се захтева да затвореник буде држан у затвору преостали део свог живота.

У Републици Србији прича о увођењу казне доживотног затвора не иде тим редоследом. Република Србија је смртну казну укинула 2002. године, а уместо ње увела је казну затвора у трајању од четрдесет година, која је касније измењена у казну затвора у трајању од тридесет до четрдесет година. Међутим, седамнаест година након укидања смртне казне, 2019. године, увела је казну доживотног затвора, која се, уз казну затвора до двадесет година, може изрећи за најтежа кривична дела и најтеже облике тешких кривичних дела, а предвиђена су и кривична дела за која је прописана казна доживотног затвора без могућности условног отпуста. Овакав заокрет у казненој политици извршен је без одржавања јавне расправе и консултовања стручне јавности, а правдан је потписима скоро 160.000 грађана који су подржали иницијативу Фондације „Тијана Јурић“ да се за најтеже облике одређених кривичних дела против полне слободе пропише казна доживотног затвора без могућности условног отпуста.

¹ Изузетак представља Белорусија, чије кривично законодавство и данас прописује смртну казну.

У раду ће, пре свега, бити изложен кратак осврт на историјски развој казне лишења слободе у европском и нашем праву, а затим ће се теоријски обрадити казне затвора и доживотног затвора, њихов појам, карактеристике и принципи, као и аргументи за и против увођења доживотног затвора.

Пре детаљног разматрања уређења казне доживотног затвора у нашем праву, неопходно је упознати међународне стандарде у вези са казном доживотног затвора на нивоу Уједињених нација, Међународног кривичног суда, Европске уније и Савета Европе, као најактивније регионалне међународне организације у области заштите права лица осуђених на казну доживотног затвора. Незаменљиву улогу у овој организацији, али и у борби осуђених на казну доживотног затвора за њихова основна права, има Европски суд за људска права, те је један део рада посвећен управо његовој богатој пракси.

У раду ће, такође, бити изложени и позитивноправни прописи земаља бившег југословенског правног простора у вези са казнама предвиђеним за најтежа кривична дела, где ће се указати на разноликост и евентуалне сличности постојећих решења бивших чланица некадашње државе.

На крају рада ће бити речи о иницијативама за увођење казне доживотног затвора у кривично право Републике Србије, процесу њеног увођења и реакцијама стручне јавности, што је све резултирало усвајањем Закона о изменама и допунама Кривичног законика 21. маја 2019. године и његовим ступањем на снагу 1. децембра исте године. Кроз рад ће се обрадити и однос доживотне казне затвора и условног отпуста, помиловања и амнестије, као могућих начина за скраћење трајања исте. Посебан акценат биће стављен на пропусте законодавца и неспојивост актуелних решења са међународним стандардима, али и Уставом Републике Србије.

I КАЗНА ЗАТВОРА

1.1. Историјски развој казне лишења слободе

Схватања о облицима и примени казни, посебно казне затвора, затвору као установи, његовој организацији, режиму и циљевима мењала су се током историје, попримајући различита правна обележја, спрам особености друштвено-политичких система и прилика у њима током разних периода.²

Облици друштвене реакције на криминално понашање смењивали су се са историјским етапама и зависили су од степена развијености људског друштва. Са првим друштвеним организовањем, као одговор на криминалитет јављају се сурове и окрутне казне, пре свега смртна казна, телесне казне, прогонство из заједнице, новчане казне, што показује да су казне у најранијем периоду као једини циљ имале одмазду и застрашивање.

Корени казне лишења слободе могу се наћи у старом веку. Лишење слободе имало је различите функције, али се не може рећи да је у почетку имало карактер казне. Иако се у том периоду јављају затвори, они нису били места за кажњавање, већ су коришћени као места у којима су се особе задржавале и стављале на располагање правосуђу – осумњичена лица су у затвору чекала суђење, а осуђена лица чекала погубљење или телесну казну. И потенцијални извршиоци кривичних дела могли су бити послати у превентивни притвор. Заједничко свим античким затворима је одсуство било каквог раздвајања оптуженика, што се сматра доказом да затвор тада није представљао казну. Такође, затварање се није сматрало адекватном казном за учиниоце кривичних дела, јер слобода није имала вредност какву има данас. Облике лишења слободе налазимо и у релегацији и депортацији, које су у појединим случајевима биле коришћене као замена за телесне казне.

Треба поменути и став римског правника Улпијана, који говори да затвори треба да се користе само за притварање, а не за кажњавање, одакле се посредно може закључити да је у то време вероватно било и случајева затварања преступника ради њиховог кажњавања, али се са сигурношћу може рећи да је ова функција затвора била много мање заступљена од превентивне. У неким списима се помиње и доживотна робија, уз принудни рад на јавним

² С. Константиновић – Вилић, М. Костић, Врсте казни и облици кажњавања у Србији до краја Другог светског рата, *Пеичаник: часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке*, год. 3, бр. 3, 2005, стр. 13.

пословима. До доживотне робије је долазило због тога што су осуђеници на смртну казну остављани у животу из политичких разлога, на тај начин што им је извршење казне одлагано у недоглед.³

У средњем веку је лишавање слободе и даље служило за задржавање окривљеног до доношења и извршења пресуде, задржавање нетачног дужника и спречавање неког лица да учини кривично дело. Међутим, има доказа да је затварање постојало и као казна лишења слободе. Она је била предвиђена Статутом у Вестминстеру 1275. године, као казна затвора у трајању од две године за злочин силовања, као и у Данској, 1294. године, као казна затвора у доживотном трајању за убиство.⁴ Такође, доношењем Општег кривичног законика 1532. године у Немачкој, познатог као Каролина, који је предвиђао казну доживотног затвора, затварање у одређеним случајевима добија карактер кажњавања. Услови у затворима и патње осуђених на доживотни затвор били су такви да је смртна казна сматрана далеко блажом казном.

Уз поменуте изузетке, затварање у овом периоду може се поделити у три категорије:

- превентивно затварање, које је имало за циљ чување осумњиченог или окривљеног до коначне пресуде;
- дужничко затварање, чија је сврха била да лице које није платило новчану казну, доспео дуг или глобу, натера да то учини. Ово затварање трајало је све до испуњења обавезе дужника;
- профилактичко затварање, које је представљало превентивну меру против социјално неадаптираних лица која су реметила јавни ред и мир, као што су скитнице, нерадници и просјаци. Током седамнаестог и осамнаестог века био је оформљен велики број оваквих завода, чија је сврха била да се онемогући вршење кривичних дела, као и да се затвореници присиле на рад и преваспитају у корисне чланове друштва, а који су се одликовали нехигијеном и суровошћу.

Сурове и окрутне казне, какве су смртна и телесне казне, задржане су скоро до краја осамнаестог века, али се увиђа да ретрибуција није зауставила, а ни умањила вршење

³ Д. Димовски, Појава и развој казне лишења слободе, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 52, 2008, стр. 253.

⁴ *Ibid.* стр. 255.

злочина, те се јавља свест о неопходности превенције оваквог понашања. Друга половина осамнаестог века доноси појаву класичне школе, чији представници снажно критикују самовољу, арбитрерност и суровост постојећег кривичног права, предлажући темељне реформе. Као одговор на дотадашњу самовољу, залажу се, између осталог, за принцип законитости, једнакости, као и за хуманизацију казни – укидање смртне и телесних казни, другим речима, за промену циља кажњавања са ретрибуције на превенцију. Деветнаести век представља прекретницу и доноси укидање телесних казни, сужавање инкриминација за које је предвиђена смртна казна и увођење казне лишења слободе.

Казна лишења слободе уведена је у кривично право на предлог Бекарије⁵, једног од најзначајнијих представника класичне школе. Револуционарни француски Кривични законик из 1791. године био је први који је прописао као самосталну казну, а под његовим утицајем, казну лишења слободе преузимају и друга законодавства. Као фактори настанка казне лишења слободе јављају се: хуманистичка оријентација у области кривичног права коју је реализовала Француска буржоаска револуција, уважавање људске слободе као вредности битног добра (губитак слободе је била довољна казна за извршење одређених врста кривичних дела) и настанак буржоаског друштва.⁶ Казна лишења слободе била је хуманија од дотадашњих казни и сматрана је казном цивилизованог друштва.

Деветнаести век карактерише велики број различитих облика казне лишења слободе. Тако се у овом периоду могу изрећи:

- робија, као најтежи облик казне лишења слободе. Први пут је уведена Наполеоновим кодексом из 1810. године и најчешће је изрицана у доживотном трајању. Са собом је носила губитак одређених грађанских права, звања, политичких права, али и обавезан принудни рад;
- заточење, које се од робије разликовало по томе што није повлачило правне последице, ни принудни рад;

⁵ Д. Јовашевић, *Кривично право општи део*, Ниш, 2012, стр. 249.

⁶ А. Илић, мастер рад - *Историјски развој друштвене реакције на криминално понашање*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2013, стр. 57.

- затвор је казна лишења слободе са доживотним или ограниченим трајањем. С обзиром на начин поступања према затвореницима, дужину изречене казне или врсту затворске установе, затвори се деле на обичан и строги затвор;⁷
- депортација представља посебан облик казне лишења слободе, у који је преиначавана смртна казна. Карактерише је веома дуго или доживотно трајање. Депортована лица обично су коришћена као јефтина радна снага;
- релегација је била посебан облик казне лишења слободе, који је такође изрицан у дугом или доживотном трајању. Она је изрицана као споредна казна према осуђеним лицима, која су претходно издржала казну затвора као главну казну. Потом су осуђеници упућивани у прекоморске колоније, ако се радило о повратницима.⁸

У двадесетом веку се наставља тренд хуманизације казног система, о чему говори и укидање смртне казне крајем века. Циљ казне све више постаје преваспитавање и поправљање кажњеног лица. Казна лишења слободе је централна казна, а у неким земљама дошло је до њене унификације. Према критеријуму степена остварења унификације, разликују се земље са неколико облика казне лишења слободе – обичном робијом, заточењем, строгим затвором и затвором (Бразил, Краљевина Југославија од 1929. године, Шпанија од 1944. године), земље које су предвиђале обичан и строги затвор (Аргентина од 1921. године, Данска од 1930. године, Федеративна Народна Република Југославија од 1959. године) и земље са само једним обликом казне лишења слободе – затвором (Пољска од 1944. године, Чехословачка од 1950. године, Бугарска од 1951. године, Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Савезна Република Југославија, Државна заједница Србије и Црне Горе, Република Србија до 2019. године).⁹

1.1.1. Историјски развој казне лишења слободе у кривичном праву Србије

Пре настанка најважнијег средњовековног правног споменика, Душановог законика, у младој српској држави највише се примењивала приватна реакција за учињено кривично дело – крвна освета.¹⁰

⁷ Д. Димовски, *op. cit.* стр. 264.

⁸ Д. Јовашевић, З. Стевановић, *Казне као облик друштвене реакције на криминал*, Београд, 2011, стр. 19.

⁹ Д. Димовски, *op. cit.* стр. 265.

¹⁰ Д. Јакшић, Д. Давидовић, *Развој казног система у кривичном праву Србије, Специјална едукација и рехабилитација*, бр. 4, Vol. 12, Београд, 2013, стр. 527.

Са 1349. годином као годином доношења Душановог законика и 1354. годином, када је исти новелиран, у српско средњовековно право уводе се бројне кривичноправне одредбе, а систем казни и начин њиховог извршења одликује се строгошћу и суровошћу, по угледу на византијско право из ког су казне и преузете. Поред смртне, телесних и бројних других казни, законик предвиђа и казну лишења слободе, међутим, за разлику од прве две, ова казна се у пракси ретко примењивала.

Доласком Турака на ове просторе престаје примена Душановог законика, а у нашој држави примењује се османско право. У време увођења турских прописа, саме казне се нису претерано разликовале, међутим шеријатско право није доживело реформе које су се догодиле у нововековним европским законодавствима.¹¹

Први српски устанак доноси покушаје кодификовања кривичног права – Кривични законик проте Матеје из 1804. године и Карађорђево Криминално законик из 1807. године. За разлику од Законика проте Матеје, који не предвиђа казну лишења слободе, Карађорђево криминално законик предвиђа и казну лишења слободе под називом „апс”, који је изрицан као самостална санкција или удружено са неком другом казном.¹²

Криминални (Казнителни) законик за Књажевство Србију из 1860. године је први потпун кривични законик у историји Србије. Рађен је по узору на пруски Кривични законик из 1851. године и као новину уводи поделу казни на главне и споредне. Важно је поменути да су се међу прописаним главним казнама, поред смртне казне, налазиле чак три врсте казне лишења слободе: 1) робија, вечита или у трајању од две до двадесет година, са или без окова; 2) заточење, у трајању од две до двадесет година и 3) затвор, од тридесет дана до пет година.¹³

Условни отпуст као нови правни институт у наше кривично право први пут је уведен 1869. године. Условно је могао бити отпуштен осуђеник који је осуђен на казну робије, заточења или затвора дуже од две године, ако је од пресуђене казне издржао половину или две трећине, с тим да је за време издржавања казне био добар радник и показао знаке

¹¹ *Ibid.* стр. 528.

¹² *Ibid.* стр. 529.

¹³ Д. Јовашевић, *op. cit.* стр. 230.

поправљања.¹⁴ Забрана условног отпуста била је предвиђена за делинквенте повратнике, осуђенике враћене са условног отпуста и свештенике и чиновнике осуђене за злоупотребу власти и неверну службу.

Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, долази до уједињења народа који су до тада, са изузетком Србије и Црне Горе које су биле независне државе пре почетка Првог светског рата, били под влашћу различитих држава, чија су права и примењивана. Та разноликост прописа одражавала се и на кривичноправну област, све до 1. јануара 1930. године, када су ступили на снагу Кривични законик Краљевине Југославије и Закон о извршењу казни лишења слободе, чиме је успостављен јединствени кривичноправни систем на територији целе државе. Ваља истаћи да су овим закоником трајно укинуте телесне казне. Било је прописано више облика казне лишења слободе. Робија је могла бити доживотна или временска, а није могла бити краћа од једне, нити дужа од двадесет година. Заточење се могло изрицати од једне до двадесет година, а строги затвор у трајању од седам дана до пет година.¹⁵ Закон о извршењу казне лишења слободе као примарне услове за одобравање условног отпуста предвиђао је понашање осуђеног лица и изгледе за његово добро владање на слободи. Поред тога, лице осуђено на вечиту робију морало је да издржи петнаест, односно осамнаест година казне, уколико се радило о повратнику.

Кривични законик Краљевине Југославије и Закон о извршењу казни лишења слободе примењивани су до капитулације 1941. године. Након Другог светског рата и ослобођења државе, донет је најпре Закон о врстама казни 1945. године, који је прописивао дванаест казни, у оквиру којих су постојале две казне лишења слободе – са принудним радом и без њега. Ово решење преузима и општи део Кривичног законика из 1947. године. Кривични законик усвојен 1951. године смањује број запрећених казни на седам, а као казне лишења слободе предвиђа затвор, доживотни затвор и строги затвор, да би изменама Кривичног законика из 1959. године казна доживотног затвора била избрисана из регистра казни.

Устав из 1974. године промовише концепцију о подели законодавне надлежности између федерације и федералних јединица у области материјалног кривичног

¹⁴ С. Константиновић – Вилић, М. Костић, *op. cit.* стр. 18.

¹⁵ *Ibid.* стр. 20.

законодавства, тако да је уместо Кривичног законика из 1951. године, 1. јула 1977. године ступило на снагу девет кривичних закона (савезни, шест републичких и два покрајинска) који су мењани и допуњавани више пута. Нови Кривични закон Социјалистичке Федеративне Републике Југославије донет је 1976. године, којим су уређена нека начелна питања која се односе на сврху кажњавања. Овим законом је дошло до унификације казне затвора, тако да је број казни сведен на четири: смртна казна, казна затвора, новчана казна и казна конфискације имовине.¹⁶

Основни кривични закон из 1976. године (раније Кривични закон Савезне Републике Југославије) и Кривични закон Републике Србије из 1977. године (са бројним изменама и допунама) у Републици Србији били су у примени све до 1. јануара 2006. године, када је ступило на снагу ново материјално и извршно кривично законодавство.

Свакако најзначајнију измену у савременом кривичном законодавству Републике Србије представља укидање смртне казне, која је била прописивана вековима уназад. Она је најпре укинута изменама у савезном Кривичном закону 1993. године, а републикама је остало право да прописују смртну казну за дела из своје надлежности. Изменама и допунама КЗЈ из новембра 2001. године, смртна казна је дефинитивно елиминисана из система кривичних санкција и није више предвиђена као могућност у републичким законима, где је потпуно укинута 2002. године.¹⁷

Кратким прегледом развоја првенствено казни лишења слободе може се закључити да се казнени систем у Србији, од средњег века до модерног кривичног законодавства (са изузетком периода под турском влашћу) развијао у складу са развојем казног система у Европи. Најважније реформе спроведене у овој области испраћене су изменама у домаћем кривичном праву, што се пре свега односи на укидање телесних и смртне казне. Та пракса настављена је и у савременом добу, а систем кривичних санкција био је на нивоу досегнуте хуманизације у другим европским земљама све до измена Кривичног законика 2019. године.

¹⁶ А. Илић, *op. cit.* стр. 79.

¹⁷ С. Константиновић – Вилић, М. Костић, *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији*, Ниш, 2013, стр. 22.

1.2. Казна затвора у Кривичном законнику Републике Србије

Казна, као основна и до деветнаестог века једина, најзначајнија је врста кривичних санкција, која је и данас у посебном делу Кривичног законика прописана за највећи број кривичних дела. Поред казни, Кривични законик Републике Србије у члану 4 предвиђа још три врсте кривичних санкција: мере упозорења, мере безбедности и васпитне мере. Казна је и најчешће изрицана кривична санкција, јер се сматра да се њеном применом на најефикаснији и најпотпунији начин може остварити заштита друштвених добара и вредности. Казна се дефинише као принудна мера предвиђена у закону коју изриче суд учиниоцу скривљеног кривичног дела у циљу заштите човека и других основних друштвених вредности, а која се састоји у одузимању или ограничавању његових слобода и права.¹⁸

Позитивно кривично право у Републици Србији засновано је пре свега на концепту генералне и специјалне превенције, што законодавац наглашава чланом 42 Кривичног законика Републике Србије, којим је прописана сврха кажњавања, а то је: 1) спречавање учиниоца да чини кривична дела и утицање на њега да убудуће не чини кривична дела; 2) утицање на друге да не чине кривична дела; 3) изражавање друштвене осуде за кривично дело, јачање морала и учвршћивање обавезе поштовања закона; 4) остваривање праведности и сразмерности између учињеног дела и тежине кривичне санкције.¹⁹ Дакле, поред спречавања учиниоца да чини кривична дела, циљ казне је и преваспитавање и ресоцијализација учиниоца, како убудуће више не би вршио кривична дела (специјална превенција), али и утицање на све чланове једног друштва да поштују прописе и не врше кривична дела којима се повређују или угрожавају заштићене вредности (генерална превенција). Међутим, једна од новина предвиђених изменама и допунама Кривичног законика од 21. маја 2019. године доноси и заокрет од претежно превентивног приступа кажњавању, увођењем још једног циља који би требало да се постигне кажњавањем. За разлику од прва три става члана 42, којима се акценат ставља на превенцију као сврху кажњавања, став 4 поменутог члана предвиђа остваривање праведности и сразмерности између учињеног дела и тежине кривичне санкције, чиме се несумњиво прокламује и

¹⁸ Д. Јовашевић, *op. cit.* стр. 237.

¹⁹ Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 - испр, 107/2005 - испр, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019

ретрибутивни карактер казне, која тако представља својеврсну одмазду за учињено кривично дело.²⁰

Као инструменте за постизање горенаведених сврха кажњавања, законодавац је предвидео следеће казне: 1) доживотни затвор, 2) казну затвора, 3) новчану казну, 4) рад у јавном интересу и 5) одузимање возачке дозволе.²¹

Казна затвора састоји се у одузимању слободе кретања учиниоцу кривичног дела за у судској пресуди одређено време и његовом смештању у посебну заводску, пенитенцијарну установу.²² До усвајања Закона о изменама и допунама Кривичног законика 21. маја 2019. године, којим је у палету прописаних казни уведена и казна доживотног затвора, наше кривично право познавало је само један облик казне лишења слободе – казну затвора, која је и даље у посебном делу Кривичног законика запређена за највећи број кривичних дела. Казна затвора може се изрећи само као главна казна. Чланом 45 Кривичног законика прописано је да не може бити краћа од тридесет дана, нити дужа од двадесет година. Изриче се на пуне године и месеце, а до шест месеци и на дане. Може се изрећи самостално или алтернативно, односно кумулативно са новчаном казном.²³

Као посебан начин извршења казне затвора, члан 45 ст. 3 – 5 Кривичног законика предвиђа такозвани кућни затвор. Наиме, уколико је учиниоцу кривичног дела изречена казна затвора у трајању до једне године²⁴, суд може одредити да ће се она извршити у просторијама у којима осуђено лице станује „уколико се с обзиром на личност учиниоца, његов ранији живот, његово држање после учињеног дела, степен кривице и друге околности под којима је дело учинио може очекивати да ће се и на тај начин остварити сврха кажњавања“. Осуђено лице, осим у случајевима прописаним законом, не сме напуштати просторије у којима станује, а уколико то самовољно учини једном у трајању преко шест часова или два пута у трајању до шест часова, суд ће одредити да остатак казне затвора издржи у заводу за извршење казне затвора. Овакав начин извршења казне затвора

²⁰ Члан 1 Закона о изменама и допунама Кривичног Законика, *Службени гласник РС*, бр. 35/2019

²¹ Члан 43 Кривичног законика

²² Д. Јовашевић, *op. cit.* стр. 269.

²³ Д. Јовашевић, *op. cit.* стр. 270.

²⁴ Ограничење је предвиђено само за висину изречене, али не и за висину прописане казне, те се закључује да се кућни затвор поред лакших, може одредити и за тежа кривична дела за која је као посебан минимум прописан затвор од најмање три године, ако су испуњени услови за ублажавање казне.

није могуће применити према лицу осуђеном за кривично дело против брака и породице, које живи са оштећеним у истом породичном домаћинству. Законодавцу се замера што је забрану изрицања кућног затвора предвидео само за кривична дела против брака и породице, јер постоје и друга кривична дела која могу бити извршена међу укућанима и код којих такође постоји ризик од поновне виктимизације жртава. Постоји и мишљење да околност да ли оштећени живи у истом породичном домаћинству са учиниоцем (било којег кривичног дела) треба предвидети као критеријум приликом одлучивања да ли ће се казна затвора извршити на овај начин.²⁵

1.3. Оправданост примене казне затвора

У свим савременим кривичним законодавствима казна затвора заузима централно место, уз образложење да у највећој мери омогућава да се оствари сврха кажњавања – преваспитање и припремање осуђеног лица за повратак у живот који се одвија у оквирима друштвено прихватљивих и прописаних норми.

Од самог појављивања, казна затвора изазивала је бројне полемике у научној и стручној јавности. Може се истаћи низ критика у вези са чињеницом да у основи казне затвора лежи репресија, ретрибутивност, пунитивност, а са друге стране, она се примењује у сврху реинтеграције криминалаца, што су изузетно антагонистички циљеви казне затвора.²⁶ Између осталог, замера се то што, иако за циљ има ресоцијализацију осуђеног лица, услови у затвору су по својој природи такви да нису погодни за враћање особе у нормалне друштвене процесе живота и рада, јер затвор представља негацију друштвеног живота. Казном лишења слободе се често постиже потпуно супротан циљ од жељеног, те се уместо превентивног деловања и враћања учиниоца кривичног дела редовним друштвеним токовима, од њега ствара асоцијална личност која се све више удаљава од владајућих друштвених норми и нормалног начина живота. Такође, због лоших услова живота, смештаја, исхране, може доћи до озбиљног угрожавања и нарушавања здравља осуђеног лица, а негативне последице могу се приметити и у психичком и социјалном аспекту личности осуђеника. Одласком у затворску установу, прекида се радни однос таквог лица,

²⁵ М. Јанковић, Кућни затвор, *Људска права између идеала и изазова садашњости*, Косовска Митровица, 2016, стр. 568.

²⁶ А. Груевска – Дракулевски, Казна доживотни затвор у међународном, европском и македонском праву, *Правни живот*, бр. 9/2018, Београд, 2018, стр. 563.

долази до кидања или урушавања породичних односа, јавља се васпитна запуштеност деце, алкохолизам, наркоманија...²⁷

Са друге стране, поборници казне затвора истичу да се спорна ресоцијализација осуђеног лица најпотпуније може остварити управо у затворским условима, где се анализирањем личности осуђеника третман прилагођава сваком појединцу, у складу са његовим психичким, моралним, образовним и физичким особинама. У затворској установи може се обезбедити основно и средње образовање осуђеног лица, као и стварање радних навика и савладавање појединих стручних знања и вештина, што олакшава бављење друштвено – корисним радом осуђеном лицу након изласка из затвора.

1.4. Принципи извршења казне затвора

У сваком случају, приликом сваког изрицања и извршења казне затвора, морају се поштовати следећи принципи:

- принцип законитости – као један од основних принципа кривичног права уопште, налаже да: 1) само законом предвиђени органи могу у законом прописаном поступку да изрекну учиниоцу кривичног дела казну која је у закону прописана за учињено кривично дело; 2) казна се може изрећи само учиниоцу скривљеног кривичног дела; 3) само судском одлуком изречена казна се може извршити од стране органа пенитенцијарне администрације и 4) у поступку извршења казне, осуђеном лицу се одузимају или ограничавају само оне слободе и права, и то у оној мери и на онај начин како је то предвиђено прописима извршног кривичног права и када је то нужно за остварење сврхе кажњавања;²⁸
- принцип хуманости – као принцип од највећег значаја за предмет овог рада, захтева да се према осуђенику у току извршења казне затвора поступа човечно, без наносења физичких и психичких патњи, болова и нелагодности, нити се сме вређати његово људско достојанство. Заштита од ових злоупотреба истовремено представља претпоставку за прихватање примењених третмана од стране осуђених лица и основ за њихово активно укључивање у исти.²⁹ Кривична санкција се извршава на начин

²⁷ Д. Јовашевић, *op. cit.* стр. 250.

²⁸ Д. Јовашевић, З. Стевановић, *op. cit.* стр. 40.

²⁹ *Ibid.* стр. 41.

којим се јемчи поштовање достојанства лица према коме се она извршава. Забрањени су и кажњиви поступци којима се лице према коме се извршава кривична санкција подвргава било каквом облику мучења, нечовечног или понижавајућег кажњавања или поступања, злостављања или експериментисања. Кажњива је принуда према лицу према коме се извршава кривична санкција, ако је несразмерна потребама њеног извршења;³⁰

- принцип индивидуализације извршења казне – према коме се третман прилагођава сваком осуђеном лицу понаособ, чему треба да допринесе и могућност преласка осуђеног лица, уколико је показало извесни напредак, из једног типа у други тип заводске установе, тј. одељења или васпитне групе са блажим режимом поступања;
- принцип да осуђени не плаћа трошкове извршења изречене казне – средства за извршење кривичних санкција обезбеђују се у буџету Републике Србије³¹, са изузетком трошкова који су настали искључивом кривицом осуђеног лица, када довођење у случају бекства осуђеног лица или избегавања да се јави на извршење казне плаћа то лице;
- принцип поправљања осуђених лица – прописан и као једна од сврха кажњавања, предвиђа да се осуђено лице, применом прилагођених третмана, преваспита и промени тако да буде способно за повратак и укључивање у редовне животне и друштвене токове;
- принцип скупног извршења казне затвора – налаже као правило скупно издржавање казне лишења слободе, док је одвојено могуће само изузетно, у законом прописаним случајевима, када је неопходна одлука управника завода или дисциплинске комисије, као и код примене административне мере усамљења. Наравно, одвајање је обавезно између мушкараца и жена, малолетних и пунолетних лица и притворених и осуђених лица.

³⁰ Члан 6 Закона о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 55/2014 и 35/2019

³¹ Члан 11 став 1 Закона о извршењу кривичних санкција

II КАЗНА ДОЖИВОТНОГ ЗАТВОРА

Казна доживотног затвора је казна лишења слободe и представља неодређену казну коју је суд изрекао непосредно након проглашења кривице за кривично дело које захтева да затвореник буде држан у затвору преостали део његовог живота или до ослобођења у судском, квазисудском, извршном или управном поступку, у коме ће бити пресуђено да затвореник више не представља опасност за ширу јавност.³²

Казна доживотног затвора је, као и било која друга казна затвора, временска казна, она се суштински своди на "одузимање одређеног времена" учиниоцу кривичног дела, односно његово лишавање слободe у одређеном временском периоду, тј. за одређени временски период. Међутим, за разлику од "обичне" ("класичне") казне затвора, која се изриче на тачно одређено време, казна доживотног затвора траје "неограничено", односно она се начелно своди на одузимање слободe учиниоцу заувек, тј. његово затварање за цео живот. Из овога произлази и да казна доживотног затвора нема типичан временски карактер, јер она у ствари траје до смрти учиниоца, који практично цео свој преостали животни век треба да проведе у затвору. У томе се огледа и одређена сличност казне доживотног затвора (као неке врсте "цивилне смрти") са смртном казном, те зато поједини аутори ту кривичну санкцију, односно казну затвора те врсте и сматрају једином "правом", реалном алтернативом смртној казни.³³

Након ратификације Протокола б³⁴ уз Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, којим је укинута смртна казна, већина држава чланица Савета Европе деведесетих година двадесетог века увела је управо казну доживотног затвора у своје правне системе. Осуђеницима на смрт је казна тада преиначена у казну доживотног затвора, међутим, главни утисак је да претходном разрађивању и спровођењу ове казне није било посвећено довољно пажње на националном нивоу, те да државе нису биле спремне за све проблеме које увођење ове казне носи. Истовремено, број изречених казни доживотног

³² Савет Европе, Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (СРТ), *Ситуација затвореника осуђених на доживотни затвор* (2016) Извод из 25. општег извештаја, стр. 1, преузето 06.11.2020. године; доступно на: <https://rm.coe.int/168078001c>

³³ Ј. Лазаревић, М. Шкулић, Основне планиране новеле Кривичног законика Србије, *Билтен Врховног касационог суда*, бр. 2/2015, стр. 38-39.

³⁴ Сачињен у Стразбуру, 28. априла 1983. године.

затвора драстично се повећао. Годишња казнена статистика Савета Европе показује да је 2014. године у државама чланицама Савета Европе било укупно 27.000 лица која издржавају казну доживотног затвора, а да се број затвореника осуђених на казну доживотног затвора од 2004. до 2014. године повећао за 66%.³⁵

Народна скупштина Србије је изменама Кривичног закона од 26. фебруара 2002. године укинула смртну казну, а као један од главних мотива за овај потез истицано је управо придруживање тадашње Савезне Републике Југославије Савету Европе. За разлику од већине европских земаља, Република Србија је тада за најтежа кривична дела и најтеже облике тешких кривичних дела прописала казну затвора у трајању од четрдесет година.

Овакво решење важило је до 21. маја 2019. године, када је Законом о изменама и допунама Кривичног законика у систем казни уведена казна доживотног затвора, те је сада доживотни затвор, уз казну затвора до двадесет година, алтернативно предвиђен за сва кривична дела за која је пре измена било могуће изрећи казну затвора од тридесет до четрдесет година.

Иако је велики део наше јавности при ставу да је казна доживотног затвора једина права замена за смртну казну, полемика у вези са доживотним затвором не јењава и до данас представља предмет многобројних расправа у стручним круговима.

2.1. Казна доживотног затвора – Pro et contra

2.1.1. Разлози за увођење казне доживотног затвора

Присталице казне доживотног затвора истичу, пре свега, њену криминално-политичку оправданост – казна доживотног затвора треба да буде изузетна казна која замењује смртну казну. Она се не треба посматрати изоловано од кривичних дела за која је запређена. За нека најтежа кривична дела у односу на одређене учиниоце временска казна лишења слободе не указује се адекватном.³⁶ Нека најтежа кривична дела, односно најтежи облици тешких кривичних дела, по логици ствари "заслужују" и одговарајуће најтеже казне за њихове

³⁵ Савет Европе, Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, *op. cit.* стр. 2.

³⁶ Д. Коларић, Доживотни затвор – pro et contra, *Правни живот*, бр. 9/2015, стр. 643.

учиниоце, а када то из одређених разлога не може да буде смртна казна, онда је најадекватнија кривична санкција за такве случајеве – казна доживотног затвора.³⁷

Такође, истиче се да ова казна постоји у већини европских држава. Од 49 држава чланица Савета Европе, само осам држава не предвиђа као казну доживотни затвор. То су, поред бивших југословенских држава – Босне и Херцеговине (са изузетком Републике Српске) Хрватске и Црне Горе и Андора, Норвешка, Сан Марино, Португалија и Шпанија.³⁸

У државама у којима је, уместо казне доживотног затвора, прописана дуготрајна временска казна затвора, јавља се дилема да ли је треба прописати у фиксном трајању или пак у одређеном временском распону, што даље отвара питање у ком распону је прописати. Даље, уколико се пропише у одређеном распону, као нови проблем јавља се њено одмеравање, а у природи најтеже казне је то да се она не одмерава, односно да суд врши само њен избор.³⁹ Нејасно је и какав је однос дуготрајне временске казне затвора са редовном казном затвора.

Прописивањем казне доживотног затвора уместо дуготрајне временске казне затвора добило би се јасније разграничење између доживотног затвора и оног са временским трајањем, а посебно би се нагласио изузетан карактер казне доживотног затвора, чије би изрицање било оправдано екстремном тежином кривичног дела. Такође, била би избегнута арбитрерност у прописивању трајања дуготрајне временске казне затвора. Трајање доживотног затвора не зависи од воље законодавца или суда. Та казна има и симболички значај: она може адекватније да изрази тежину неких кривичних дела и степен кривице учиниоца, иако се практично у извршењу може свести на исту дужину као и казна у трајању од тридесет до четрдесет година.⁴⁰

Међутим, чињеницу да трајање казне доживотног затвора не зависи од воље законодавца или суда поједини виде и као њену слабост. Замера се да је суд, приликом

³⁷ Ј. Лазаревић, М. Шкулић, *op. cit.* стр. 39.

³⁸ Б. Михајловић, *Да ли измене кривичног закона удаљавају Србију од Европе?*, датум посете 07.11.2020. године; доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/dozivotni-zatvor-kazne-srbija/29905316.html>

³⁹ З. Стојановић, *Систем казни у кривичном праву Србије и потреба његовог даљег усавршавања, Казнена реакција у Србији*, V део, Београд, 2015, стр. 6.

⁴⁰ Образложење уз Нацрт закона о изменама и допунама Кривичног законика (2019) стр. 4, преузето: 07.11.2020. године; доступно на: <https://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>

изрицања, не може одмерити, нити утицати на њено трајање, те да оно не зависи од тежине кривичног дела и степена кривице учиниоца, већ од једне потпуно биолошке околности – смрти. Из тога произилази њен дискриминаторни карактер, будући да њена дужина зависи од физичког и психичког стања и отпорности осуђеног лица. За присталице казне доживотног затвора, ипак, овај аргумент има само ограничени домет и не доводи у питање оправданост саме казне. Суд има веома важну улогу приликом изрицања ове казне и, иако не одређује њено трајање, мора да узме у обзир и да цени све отежавајуће и олакшавајуће околности, те да је изрекне само ако је она у сразмери са тежином учињеног дела и степеном кривице учиниоца. Такође, истичу да се иста примедба може ставити и на рачун (дуготрајне) временске казне затвора, јер и њено фактичко трајање зависи од тога колико ће осуђено лице дуго живети, па се може десити да моменат његове смрти одреди трајање казне лишења слободе, а не суд. Најзад, додају и да условни отпуст, чије прописивање је данас у европским земљама код доживотног затвора постало стандард, по правилу, одређује стварно трајање казне доживотног затвора.⁴¹

Вероватно један од најспорнијих аргумената у корист казне доживотног затвора налази се у образложењу уз Нацрт Закона о изменама и допунама Кривичног законика Републике Србије из 2019. године. Као одговор на најчешће истицани приговор на рачун казне доживотног затвора – да је нехумана, наводи се да се по том питању ни најстрожа казна затвора у трајању од четрдесет година не разликује превише, те да би она могла, под одређеним условима, бити и нехуманија од казне доживотног затвора. Наиме, уколико осуђени који је издржавао казну у трајању од четрдесет година буде пред крај свог живота пуштен на слободу, поставља се питање шта он тиме добија, с обзиром на то да је по правилу без средстава за живот, у дубокој старости, са прекинутим везама са породицом и пријатељима и сл.⁴² Овакав став Министарства правде је неприхватљив, првенствено из разлога што, између редова, у потпуности негира специјалну превенцију и ресоцијализацију осуђених лица, управо једну од основних сврха кажњавања прописаних чланом 42 став 1 тачка 1 Кривичног законика.

⁴¹ З. Стојановић, *op. cit.* стр. 6.

⁴² Образложење уз Нацрт закона о изменама и допунама Кривичног законика (2019) стр. 4.

Такође, истиче се да горепоменути принцип хуманости има две своје димензије. Прва значи да заштитна функција кривичног права мора у први план да ставља заштиту најважнијих добара човека. Други аспект подразумева да у односу на учиниоца кривичног дела, кривично право и кривичне санкције треба да буду, колико је то могуће, хумане. Али, важно је истаћи да сувише хуманости за учиниоца понекад значи нехуман однос према жртви кривичног дела.⁴³

Најзад, њено прописивање оправдава се аргументом да постоје изузетно опасни учиниоци, рецидивисти, који често врше тешка кривична дела, од којих се друштво може заиста заштитити само њиховом изолацијом из друштва. Међутим, опасност учиниоца и процена да ће и даље вршити тешка кривична дела не сме бити повод за изрицање казне доживотног затвора, јер би тако кажњавање било строже него што то учињено дело оправдава. Изрицање ове, као и било које друге казне, мора бити засновано на тежини дела и степену кривице учиниоца.

2.1.2. Разлози против увођења казне доживотног затвора

„Доживотни затвор значи да си у ствари мртав. То је само други облик смртне казне. Уместо да умреш одмах, једним потезом, умреш дан по дан.“⁴⁴

Казна доживотног затвора није хумана. Њеном применом, осуђени је практично осуђен на смрт која, истина, не наступа одмах, већ кроз дуговремено лишење слободе. Смрт је тиха и полагања, али сигурна.⁴⁵

Негативни ефекти дуготрајног лишења слободе су бројни и утичу на психичко, здравствено и социјално стање осуђеног лица. Специфични услови живота у затвору које одликује лоша хигијена, исхрана, смештај, недостатак физичке активности, по правилу доводе до озбиљног нарушавања здравља осуђеног лица или погоршања болести које су већ постојале. Казна доживотног затвора носи са собом и бројне негативне последице по психу затвореника. У литератури постоји мишљење да свако лишење слободе које траје дуже од

⁴³ Д. Коларић, *op. cit.* стр. 644.

⁴⁴ Речи лица осуђеног на казну доживотног затвора; извор: D. van Zyl Smit, C. Appleton, *Life imprisonment: A policy briefing*, Penal Reform International, University of Nottingham (2018) p. 7, датум посете 08.11.2020. године; доступно на:

<https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2018/04/PRI-Life-Imprisonment-Briefing.pdf>

⁴⁵ Д. Јовашевић, *op. cit.* стр. 256.

десет година прогресивно доводи до уништења личности осуђених, након чега се код њих појављују стадијуми резигнације, депресије, равнодушности, знаци нескривене хистерије или пресенилности, а да боравак у затвору дужи од двадесет година нужно доводи до душевних и телесних обољења затвореника, који живе само у својој виртуелној стварности.⁴⁶ И поред тога, у заводима се углавном не придаје превише пажње душевном здрављу осуђених лица, што је случај и у нашим затворима. Тако, Извештај о посети Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (СРТ) српским затворима из 2015. године доноси неке поражавајуће податке. Приликом посете делегације СРТ-а 2015. године, управа и лекари Специјалне затворске болнице у Београду, где се врши лечење осуђених које превазилази могућности казнено – поправних завода, изјавили су да се лечење психијатријских пацијената и даље заснива готово искључиво на фармакотерапији и да постоји недостатак мултидисциплинарног особља потребног за друге значајне терапије за психијатријске пацијенте, а делегација СРТ-а је приметила да је само малом броју пацијената била понуђена индивидуална и групна психотерапија.⁴⁷

Човек је друштвено биће, на које боравак у специфичним условима какви владају у затворским установама може довести до изолације, десоцијализације, губитка личне одговорности, кризе идентитета и зависности од установе у којој издржава казну. Ови ефекти се, свакако, појачавају са годинама проведеним у затвору, а најочигледнији су управо код људи осуђених на казну доживотног затвора. Истраживања су показала да се осуђена лица временом осећају све неспособнијим да одрже блиске односе са породицом и пријатељима, што доживљавају врло трагично. Овде свакако треба указати на чињеницу да казна доживотног затвора не погађа само осуђено лице, већ негативне последице трпе и невина лица – чланови његове породице на слободи. Породични односи се нарушавају, велики број бракова пуца већ у првим годинама издржавања казне, док су негативни утицаји на децу осуђеника немерљиви.

⁴⁶ В. Илић, *Казна доживотног затвора – европски стандарди људских права и актуелне препреке у њиховој примени у српском кривичном законодавству* (2019) стр. 15, датум посете 08.11.2020. године; доступно на: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2019/01/Evropski-standardi-ljudskih-prava-koji-se-odnose-na-kaznu-do%20%BEivotnog-zatvora-i-prepreke-u-njihovoj-primeni-u-Srbiji.pdf>

⁴⁷ *Ibid.* стр. 14.

Губитак личне одговорности резултира зависношћу осуђеника на доживотну казну од затворске установе, прихватањем у мањој или већој мери начина размишљања и културе завода, отежавајући тако сваки покушај њихове рехабилитације или реинтеграције у друштво.⁴⁸

Иако присталице казне доживотног затвора као једну од предности истичу њену превентивну димензију, стопе тешког криминалитета у европским државама у којима постоји ова казна их демантују. Наиме, упоредноправни подаци показују да већи број европских земаља у којима постоји ова казна има некад и значајно више стопе извршења ових кривичних дела од неких земаља у којима нема доживотног затвора.⁴⁹ Стога се поставља питање да ли висина запређене казне уопште утиче на потенцијалне учиниоце кривичних дела у смислу одвраћања од извршења истих. Показало се да на њих већи утицај има процена ризика да ли ће поводом извршеног кривичног дела бити откривени. У прилог томе говори и чињеница да су стопе тешког криминала приметно веће у Сједињеним Америчким Државама него у већини европских земаља, иако се у САД, поред казне доживотног затвора, и даље примењује смртна казна. Многобројна истраживања о превентивном утицају доживотног затвора показују одсуство таквог утицаја на лица склона криминалном понашању. Биће да је проблем пораста тешких, гнусних злочина, који оправдано изазивају реакцију јавности, више везан за стање друштва у целини, одсуство других превентивних механизма, везаних за социјално-економску ситуацију у земљи, систем образовања, културе, систем мерила вредности и морала друштва у целини.⁵⁰

Такође, казна доживотног затвора не остварује ни циљеве специјалне превенције, будући да се од лица које зна да нема изгледа да до краја живота напусти затвор не може очекивати поправљање и преваспитање, нити било какав други активан однос према третману који се спроводи према њему. Свест о томе да и поред поштовања свих затворских правила и промене у понашању неће никад више бити на слободи делује обесхрабрујуће.

Мада се сматра да се трајним изоловањем из друштва његових „опасних“ чланова ефикасно штите најважнија друштвена добра и вредности од нових кривичних дела, казна

⁴⁸ United Nations, *Life imprisonment*, Vienna, 1994, p. 7.

⁴⁹ В. Илић, *op. cit.* стр. 5.

⁵⁰ Р. Драгичевић – Дичић, У сусрет изменама Кривичног законика, *Билтен Врховног касационог суда*, бр. 2/2015, Београд, 2015, стр. 13.

доживотног затвора може имати и другачије последице. Наиме, осуђеници ни у затвору нису у потпуности лишени могућности да изврше ново кривично дело (према другим затвореницима, затворском особљу, имовини затворске установе...) при чему је лицима осуђеним на казну доживотног затвора најтежа кривична санкција већ изречена, те за ново кривично дело практично не могу ни бити санкционисани, нити сносити последице.

Доживотни затвор је скуп за државу и захтева посебне стандарде, па се поставља питање да ли су пенитенцијарни системи, који се, не само у нашој држави, боре са преоптерећеношћу и неадекватним условима за живот, у могућности да исте и обезбеде.

2.2. Важећи стандарди људских права који се односе на казну доживотног затвора

Казна доживотног затвора је дозвољена у међународном праву. Међутим, с обзиром на чињеницу да се њоме задире у основна људска права – пре свих право на слободу, бројним међународним актима о људским правима прописана су ограничења за државе, која за циљ имају очување осталих есенцијалних људских права осуђених лица, првенствено достојанства.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима⁵¹ из 1966. године у члану 7 предвиђа да „нико не може бити подвргнут мучењу, нити свирепом, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању“. Чланом 10 прописан је начин поступања са лицима лишеним слободе, самим тим и лицима осуђеним на казну доживотног затвора, а као основни циљ казног система наглашава се њихова рехабилитација и ресоцијализација. „Са сваким ко је лишен слободе поступаће се човечно и с поштовањем урођеног достојанства људске личности. (...) Казнено – поправни режим ће подразумевати поступање с осуђеницима чији је битни циљ њихово преваспитавање и поновно укључење у друштво.“ Поштовање људског достојанства и човечно спровођење казне доживотног затвора могуће је само ако затвореник има реалну прилику у будућности да, захваљујући напредовању у преваспитавању и ресоцијализацији, поврати своју слободу. Порицање такве могућности је понижавајуће и удара у срж људског достојанства.

⁵¹ Усвојен Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200А (XXI) од 16. децембра 1966. године, ступио на снагу 23. марта 1976. године; Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 7/1971.

Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима⁵², усвојена од стране Уједињених нација 1955. године, једна су од најстаријих правила којима се, поред осталих затвореника, регулише и третман лица осуђених на казну доживотног затвора. И њима се у први план стављају рехабилитација и ресоцијализација ових лица, које ће имати смисла само ако доживотни затвореници имају могућност условног отпуста. Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је децембра 2015. године ревидирана минимална правила, популарно названа „Манделина правила“⁵³. Правилем 4.1 (у ранијој верзији правило бр. 58) прописано је да је сврха и оправдање казне лишења слободе првенствено заштита друштва од криминалитета и смањење рецидивизма, а та сврха се може остварити једино ако се време лишења слободе искористи како би се, у највећој могућој мери, осигурала што боља реинтеграција таквих особа у друштво по изласку из затвора, тако да могу живети поштујући закон и старајући се о својим потребама. Поступање с особама осуђеним на казну затвора или сличне мере, има сврху да, у границама у којима трајање казне то дозвољава, створи у њима вољу да по изласку из затвора живе у складу са законом и брину се о себи, те да их за то оспособи (правило бр. 91). При поступању са затвореницима не треба наглашавати њихово искључење из друштва, већ непрестано треба истицати чињеницу да су они и даље његови чланови (правило бр. 61).

Римски статут Међународног кривичног суда овлашћује Суд да осуђеном лицу изрекне казну доживотног затвора, када је она оправдана екстремном тежином злочина и индивидуалним околностима лица које је осуђено.⁵⁴ Казна доживотног затвора може се изрећи за екстремно тешке облике кривичних дела из надлежности Суда (геноцид, злочини против човечности, ратни злочини и агресија) која су за најтежа проглашена од стране целокупне међународне заједнице. Треба нагласити да је Римским статутом и за ова кривична дела прописана могућност условног отпуштања са казне доживотног затвора, те да се лицима осуђеним на ову казну гарантује преиспитивање казне. Карактеристично за

⁵² Усвојена на првом конгресу Уједињених нација за превенцију криминалитета и поступак са преступницима, одржаном у Женеви 1955. и потврђена од стране Економског и социјалног савета резолуцијама бр. 663 С (XXIV) од 31. јула 1957. године и бр. 2076 (LXII) од 13. маја 1977. године.

⁵³ Доступно на:

https://www.irmct.org/sites/default/files/documents/Standardna%20minimalna%20pravila%20Ujedinjenih%20narod a%20za%20postupanje%20sa%20zatvorenima_Mandela%20rules.pdf, датум посете 09.11.2020. године.

⁵⁴ Члан 77 став 1 тачка 2 Закона о потврђивању Римског статута Међународног кривичног суда, *Службени лист СРЈ - Међународни уговори*, бр. 5/2001

условни отпуст пред Међународним кривичним судом је што сам Суд има обавезу да, након што лице осуђено на казну доживотног затвора издржи двадесет пет година, по службеној дужности покрене поступак преиспитивања казне доживотног затвора. Дакле, о било каквом смањењу казне је овлашћен да одлучује искључиво Суд, а о томе доноси одлуку тек пошто саслуша осуђено лице, што представља решење на које би могле да се угледају и државе приликом уређивања поступка за давање условног отпуста. Када лице осуђено на казну доживотног затвора издржи двадесет пет година казне, Суд има обавезу да изнова размотри изречену казну и процени да ли би казну требало ублажити. Том приликом, Суд може да ублажи казну доживотног затвора, уколико нађе да је испуњена једна или више следећих околности: 1) да је од стране осуђеног лица од почетка показана константна жеља и спремност да сарађује са Судом у истрази и поступку; 2) добровољна сарадња осуђеног лица у извршавању судских одлука и наредби, а посебно је од значаја сарадња у обезбеђивању помоћи у проналажењу средстава која су предмет наплате новчане казне, одузимања тих средстава или накнаде штете, а што је све од користи за оштећене или 3) други моменти који показују јасну и битну промену околности, довољну да се ублажавање казне сматра оправданим, како је то регулисано у Правилима поступка и извођења доказа. Уколико Суд не смањи казну при првој процени, питање ублажавања казне разматраће у интервалима, уз примену критеријума предвиђених у Правилима поступка и извођења доказа.⁵⁵ Према Правилима поступка и извођења доказа, ти критеријуми су (правила 223 и 224): да понашање кажњеног лица током лишења слободe доказује истинско дистанцирање од кривичног дела које је извршило; изгледи за ресоцијализацију и успешну интеграцију кажњеног лица; да ли би раније пуштање на слободу довело до значајне друштвене нестабилности; да ли је кажњено лице предузело било какву значајну активност у корист жртава, као и да ли би његово раније пуштање на слободу имало икаквог ефекта на жртве и њихове породице; појединачне околности кажњеног лица, укључујући погоршање физичког или психичког здравственог стања или поодмакла старост.⁵⁶

На нивоу Европске уније не постоји документ којим се детаљно регулише положај лица осуђених на казну доживотног затвора, али је Оквирном одлуком о европском налогу за

⁵⁵ Члан 110 став 2, 3, 4 и 5 Закона о потврђивању Римског статута Међународног кривичног суда

⁵⁶ М. Вујичић, Д. Димовски, М. Јовановић, Доживотна казна затвора – Законодавство Србије и међународни стандарди, *Билтен Апелационог суда у Нишу*, 2019, стр. 126 – 127.

хапшење и поступцима предаје између држава чланица⁵⁷ од 13. јуна 2002. године Савет министара Европске уније прописао како треба поступати када је издат налог за хапшење за кривично дело за које је предвиђена казна доживотног затвора или доживотна мера лишења слобода. У том случају, члан 5 став 1 тачка 2 Оквирне одлуке прописује да извршење налога може бити подложно услову да држава чланица која је издала налог у свом правном систему предвиђа преиспитивање изречене доживотне казне или мере, на захтев или најкасније након издржаних двадесет година или садржи одредбе о помиловању, које особа може затражити у складу са законом или праксом државе чланице која је издала налог за хапшење, са циљем неизвршења такве казне или мере. Може се закључити да држава извршења налога за хапшење има право да не преда тражену особу, ако држава чланица која је издала налог за хапшење у свом правном систему не предвиђа могућност условног отпуста и то након издржаних двадесет година казне, или помиловања за лица осуђена на казну доживотног затвора, чиме се наглашава обавеза преиспитивања ове казне.

Ипак, најактивнији у области заштите права лица осуђених на казну доживотног затвора свакако је Савет Европе. Ова регионална међународна организација својим актима поставила је стандарде у правима затвореника. Пре свега, ту је Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода са свим протоколима, као најзначајнији међународни извор људских права за државе потписнице Конвенције, затим Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака, Препорука Рес (2003) 22 Комитета министара државама чланицама о условном отпусту, Европска затворска правила...

Изрицање казне доживотног затвора пунолетном учиниоцу кривичног дела није забрањено Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода⁵⁸.

⁵⁷ *Council Framework Decision on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States* (2002/584/JHA)

Европски налог за хапшење је судска одлука којом држава чланица Европске уније упућује другој држави чланица захтев за хапшење и предају тражене особе ради кривичног гоњења, извршења казне затвора или налога за притвор. Доступно на:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=celex%3A32002F0584>, датум посете 10.11.2020. године.

⁵⁸ Савет Европе, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Рим, 4. новембар 1950. године, ступила на снагу 3. септембра 1953. године; Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом број 11, Протокола уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 4 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слобода који нису укључени у Конвенцију и Први Протокол уз њу, Протокола број 6 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању

Међутим, ако осуђени на казну доживотног затвора нема никакве изгледе да буде ослобођен, а то значи да у националном праву не постоји механизам за преиспитивање казне доживотног затвора у циљу њеног преиначења *in melius*, превременог или условног отпуштања, ова казна може да дође под „удар” члана 3 Европске конвенције⁵⁹: „Нико не сме бити подвргнут мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању.“

Препорукама Комитета министара о условном отпуштању из 2003. године⁶⁰ препоручено је да условни отпуст законом треба учинити доступним свим осуђеним лицима, наглашавајући да могућност условног отпуста морају да имају и осуђени на казну доживотног затвора, како би се смањиле штетне последице затварања и унапредила ресоцијализација осуђених лица, под условима којима се настоји очувати сигурност заједнице изван затвора (преорука бр. 4а). Већ на почетку издржавања казне доживотног затвора, осуђеници би требало да знају када стичу право на условни отпуст, заједно са критеријумима који ће се примењивати како би се одлучило да ли ће им исти бити дозвољен (преорука бр. 5). На овај начин, уз третман прилагођен сваком појединачном осуђеном лицу, подстиче се преваспитавање осуђеника, који су мотивисани да поштују предвиђени индивидуални програм и активно учествују у његовом даљем развијању.

Препорука Комитета министара о поступању затворске управе са затвореницима који су осуђени на доживотну или дуготрајну казну затвора⁶¹ из 2003. године садржи циљеве и принципе за поступање према лицима осуђеним на доживотни затвор и представља најсвеобухватнији документ за ову групу затвореника. Како члан 2 Препоруке предвиђа, општи циљеви код вођења затвореника са доживотним казнама су: 1) да се осигура да затвори буду сигурна и безбедна места за овакве затворенике и за све оне који раде са њима или им долазе у посету; 2) да се предупреду штетне последице доживотног затвора и 3) да се повећају и побољшају могућности да се ови затвореници успешно ресоцијализују и да након пуштања на слободу воде живот у складу са законима.

смртне казне, Протокола број 7 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 12 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и Протокола број 13 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима, *Сл. лист СЦГ - међународни уговори*, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 - испр. и *Сл. гласник РС - међународни уговори*, бр. 12/2010 и 10/2015.

⁵⁹ Г. П. Илић, Маргиналије о казни доживотног затвора, условном отпусту и људским правима, *Казнена реакција у Србији*, IX део, Београд, 2019, стр. 130.

⁶⁰ Комитет министара Савета Европе, *Препорука Rec (2003) 22*, 24. септембар 2003. године

⁶¹ Комитет министара Савета Европе, *Препорука Rec (2003) 23*, 9. октобар 2003. године

Принципи за поступање према затвореницима осуђеним на доживотни затвор су:

- принцип индивидуализације – свака казна доживотног затвора мора бити заснована на индивидуалном плану издржавања казне, који је усаглашен са потребама и ризицима конкретног затвореника;
- принцип нормализације – затвореници осуђени на казну доживотног затвора треба, као и сви затвореници, да буду подвргнути само ограничењима која су неопходна за њихов безбедан и уредан боравак у затвору;
- принцип одговорности – затвореницима осуђеним на доживотни затвор треба да буду дате могућности да покажу личну одговорност у свакодневном животу, укључујући и у планирању издржавања казне;
- принципи безбедности и сигурности – треба направити јасну разлику између ризика које представљају затвореници осуђени на доживотни затвор за спољну заједницу и ризика које они представљају према осталим затвореницима и особама које раде у затвору или га посећују;
- принцип несегрегације – затвореници осуђени на доживотни затвор не смеју бити одвојени од осталих само на основу њихове казне, већ треба да им буде дозвољено да се повезују са другим затвореницима на основу процена ризика у којима су узети у обзир сви релевантни чиниоци;
- принцип прогресије – затвореници осуђени на доживотни затвор треба да буду подстицани и треба да им буде омогућено да се кроз одслужење своје казне крећу ка побољшаним условима и режимима на основу њиховог индивидуалног понашања и сарадње са програмима, особљем и осталим затвореницима.⁶²

Европска затворска правила⁶³ прописују да посебну пажњу треба поклонити утврђивању одговарајућих програма и режима издржавања доживотне казне затвора (правило бр. 103.1 до 103.8). Тако, предвиђају да се одмах по пријему осуђених лица у затвор израде извештаји о њиховом личном стању и предложеним програмима издржавања казне за сваког појединачно. Осуђенике треба охрабривати да и сами учествују у састављању својих

⁶² Савет Европе, Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (СРТ), *op. cit.* стр. 5.

⁶³ Комитет министара Савета Европе, *Препорука Rec (2006) 2*, 11. јануар 2006. године

појединачних програма издржавања казне, који треба да обухватају, у мери у којој је то изводљиво, рад, школовање, друге активности и припрему за отпуштање. У режим за затворенике може се укључити и социјални рад, здравствена и психолошка нега.

Европском конвенцијом о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака⁶⁴ основан је Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (СРТ) који путем посета заводским установама и лицима лишеним слободе испитује како се према њима поступа и на основу тога објављује извештаје, у циљу побољшања њиховог положаја и заштите тих особа од мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака. СРТ је у неколико својих извештаја критиковао принцип „стварне или потпуне доживотне казне“ – казне доживотног затвора без било каквих изгледа за условно ослобађање, изражавајући притом озбиљну резервисаност у односу на чињеницу да се лице осуђено на доживотни затвор заувек сматра опасним и да је лишено било какве наде за условно ослобађање (осим на основу самилости или помиловања). Комитет тврди да је, према његовом гледишту, нехумано особу доживотно затворити, без реалних изгледа за ослобађање.⁶⁵ Такође, оправдано истиче да доживотна затворска казна без било какве могућности ослобађања онемогућава да се оствари један од основних циљева самог затварања – рехабилитација. Иако су казна и јавна заштита важни елементи затворске казне, искључивање било какве наде за рехабилитацију и враћање у заједницу од самог почетка ефективно дехуманизује затвореника.⁶⁶ Ово, наравно, не значи да сва лица осуђена на доживотни затвор треба у неком тренутку да буду ослобођена. Ипак, све доживотне казне треба у одређеном моменту преиспитати, у складу са индивидуализованим третманима и постављеним циљевима за одслужење казне, дефинисаним на почетку служења казне и редовно ревидираним након тога. На овај начин се доживотном затворенику поставља циљ коме треба да тежи у току издржавања казне и који му улива наду да се, уз позитивне промене, једног дана поново може наћи на слободи.

Заједничко свим овим актима је инсистирање на раду са лицима осуђеним на доживотну казну затвора и њиховом мотивисању за преваспитавање и ресоцијализацију, могућности

⁶⁴ Савет Европе, *Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака*, Стразбур, 7. јул 1987. године

⁶⁵ Савет Европе, Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (СРТ), *op. cit.* стр. 4.

⁶⁶ *Ibid.*

условног отпуста, као и поштовању њиховог достојанства. Са друге стране, прописивање казне доживотног затвора без предвиђања могућности условног отпуста представља кршење члана 3 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, а самим тим и нечовечно и понижавајуће кажњавање. Државе које су потписале горе наведене документе имају обавезу да национално право прилагоде и усагласе са поменутим одредбама и стандардима, као и да, уколико постоји несагласност између националног и усвојеног међународног права, предност дају међународном праву.

Права осуђених који издржавају казну доживотног затвора и реципрочне обавезе државе које произлазе из наведених норми и *ius cogens* забране мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања најдаље је кроз своју праксу развио Европски суд за људска права.⁶⁷ Европски суд за људска права установљен је Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода 1950. године, а са радом је почео девет година касније, када је осам држава потписница Конвенције признало његову надлежност. Суд је постао стална институција заштите људских права у Европи 1. новембра 1998. године, када је ступио на снагу Протокол 11 Европске конвенције о људским правима. Седиште Суда је у Стразбуру, у Француској. С обзиром на његову богату праксу и важност, у наставку рада ће детаљније бити образложене поједине пресуде Европског суда за људска права од значаја за ову тему.

2.2.1. *Пракса Европског суда за људска права*

Најзначајнија пресуда Европског суда за људска права у овој области је *Vinter and Others v. the United Kingdom*⁶⁸. Тројица подносиоца представки, Винтер, Бембер и Мур, осуђена су на казне ефективног доживотног затвора. Наиме, након што је у Енглеској укинута смртна казна, за убиство је прописана обавезна казна доживотног затвора. Приликом изрицања казне, а с обзиром на тежину кривичног дела, судија је дужан да одреди минимални период казне затвора који осуђени мора да одслужи да би могао да поднесе молбу за превремено пуштање на слободу Одбору за условни отпуст. Међутим, уколико је лице извршило изузетно тешко кривично дело, судија може да изда налог о казни „ефективног доживотног затвора“ без одређивања минималног периода трајања казне затвора, када осуђено лице

⁶⁷ В. Илић, *op. cit.* стр. 6.

⁶⁸ *Vinter and Others v. the United Kingdom*, бр. представки 66069/09, 130/10 и 3896/10, одлука од 09. јула 2013. године.

може бити пуштено на слободу искључиво по одобрењу државног секретара, уколико испуни врло рестриктивно прописане услове. Државни секретар ово дискреционо право може да искористи само из хуманих разлога – када је затвореник смртно болестан или пати од тешког инвалидитета. Овакав поступак изрицања казне доживотног затвора у примени је од 2003. године, када је ступио на снагу нови Кривични закон, док је раније судија изрицао обавезну казну доживотног затвора, а државни секретар би, на основу препорука судије и врховног судије Енглеске и Велса, одређивао минимални период казне затвора, тзв. „тарифни“ део казне, који би осуђено лице морало да одслужи пре стицања права на условни отпуст. Државни секретар могао је затворенику да изрекне и „доживотну тарифу“, када би тек након одслужених двадесет пет година у затвору разматрао да ли је казна и даље оправдана. Након ступања на снагу Кривичног закона из 2003. године, сви затвореници чије је доживотне тарифе одредио државни секретар могли су да поднесу захтев Високом суду да преиспита изречену тарифу, а Високи суд могао је да одреди минимални период казне затвора или да изда налог о казни ефективног доживотног затвора.⁶⁹

Сви подносиоци представки су у кривичним поступцима осуђени за вишеструка убиства и издржавају обавезне казне доживотног затвора по налозима о ефективној казни доживотног затвора: у случају Винтера налог је издао судија, будући да је једини осуђен након ступања на снагу Закона из 2003. године, док је у случајевима Бембера и Мура налоге о ефективној казни доживотног затвора издао Високи суд. И сва три подносиоца представки тврдила су да ти налози о ефективној казни доживотног затвора нису у складу са чланом 3 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.

Европски суд је у образложењу пресуде навео да државе уговорнице морају имати слободу да изричу казне доживотног затвора пунолетним учиниоцима нарочито тешких кривичних дела, као што је убиство, као и да изрицање такве казне пунолетном учиниоцу само по себи није забрањено или несагласно са чланом 3 или било којим другим чланом Конвенције. Такође, Суд сматра да казна доживотног затвора не постаје несмањива због пуне чињенице да може бити у потпуности одслужена у пракси и да се питање повреде члана 3 не отвара ако је казну доживотног затвора *de iure* и *de facto* могуће смањити. Наглашава да се питање повреде члана 3 не може поставити ако је, на пример, затвореник

⁶⁹ *Ibid.* §§ 12 – 13

осуђен на казну доживотног затвора имао право на разматрање условног отпуста по домаћем закону, али је његово ослобађање одбијено јер он и даље представља опасност по друштво. Ово из разлога што државе, по Конвенцији, имају обавезу да предузимају мере за заштиту јавности од насилних кривичних дела, а Конвенција не забрањује државама да лице осуђено за озбиљно кривично дело подвргну неограниченој казни којом се омогућава даље лишење слободе тог учиниоца, ако је неопходно ради заштите јавности. Међутим, истиче да члан 3 у контексту казне доживотног затвора мора да се тумачи као да изискује могућност смањења казне, тј. преиспитивање које ће домаћим властима омогућити да размотре да ли су неке промене код затвореника осуђеног на доживотну казну затвора толико значајне и да ли је он током служења казне постигао толики напредак у рехабилитацији да његово даље лишење слободе више не може бити оправдано легитимним пенолошким разлозима.⁷⁰ Иако нема задатак да прописује да ли ће преиспитивање казне обавити извршни или судски орган, као ни када би до преиспитивања требало да дође, Суд на основу решења из упоредног и међународног права, подржава концепт по коме се преиспитивање казне доживотног затвора треба вршити најкасније двадесет пет година након њеног изрицања, уз каснија периодична преиспитивања. Из овог закључка следи да казна доживотног затвора не испуњава стандарде члана 3 Конвенције у случају да домаће законодавство не предвиђа могућност спровођења таквог преиспитивања. Затвореник осуђен на казну доживотног затвора има право да на почетку казне зна шта и под којим условима мора да учини да би се размотрило његово ослобађање, као и да зна када ће доћи до преиспитивања његове казне или када то може затражити. Следствено томе, када домаће право не обезбеђује ниједан механизам или могућност преиспитивања казне доживотног затвора, неусаглашеност те казне са чланом 3 по овом основу се појављује већ у тренутку изрицања казне доживотног затвора, а не током касније фазе служења казне. По мишљењу Суда, било би каприциозно очекивати од осуђеног да ради на сопственој рехабилитацији, а да не зна да ли ће, некад у будућности, бити предвиђен механизам који ће омогућити разматрање његовог пуштања на слободу на основу пенолошких разлога.⁷¹

Могућност пуштања на слободу из хуманих разлога (услед изузетно тешке болести или инвалидитета) не представља реалне изгледе за пуштање на слободу услед напретка у

⁷⁰ *Ibid.* §§ 106, 108, 119

⁷¹ *Ibid.* §§ 121 – 122

рехабилитацији и ресоцијализацији, па се не може ни сматрати ослобађањем. Услед непостојања било каквог посебног механизма за преиспитивање налога о ефективної казни доживотног затвора, Суд је закључио да се у *Vinter and Others v. the United Kingdom* казне тројице подносилаца не могу сматрати смањивим у смислу члана 3 Европске конвенције, те утврдио да је код сваког од подносилаца дошло до повреде члана 3.

Затвореник не може бити држан у затвору уколико не постоје легитимни пенолошки разлози за затварање, који укључују кажњавање, одвраћање, јавну заштиту и рехабилитацију. Иако је већина ових разлога присутна у тренутку изрицања доживотне казне затвора, баланс између њих није нужно статичан и може се променити током издржавања казне. Тек испитивањем оправданости казне доживотног затвора у одређеном тренутку у току издржавања казне (најкасније двадесет пет година након изрицања казне), ови фактори и промене могу се правилно проценити, а сама процена се мора заснивати на правилима која имају довољан степен јасноће и сигурности, утврдио је Суд у пресуди *Murray v. the Netherlands*.⁷² Међутим, овај случај из праксе Европског суда значајан је и због тога што се инсистира на обавези државе да осуђенима који издржавају казну доживотног затвора пружи прилику да се поправе. Уколико таква обавеза државе не би постојала, затворенику би могла бити ускраћена могућност рехабилитације, што има за последицу да преиспитивање казне, којим се оцењује постигнути напредак затвореника, можда никада не би стварно омогућило смањење казне, односно условно отпуштање затвореника. Обавезу пружања могућности рехабилитације треба посматрати као обавезу средстава, а не као обавезу резултата. Од државе се нарочито захтева да обезбеди адекватно лечење затвореника, посебно оних са менталним сметњама, пружањем одговарајуће медицинске помоћи и психијатријских третмана. Ова дужност државе може ићи дотле да подразумева њихово премештање у посебне установе, где им се може обезбедити прикладан третман. Доживотни затвореници би зато требало да буду држани под таквим условима и да им се обезбеди такав третман, којим би им се пружила реална прилика да се рехабилитују, како би имали наду у ослобађање. Пропуст да се затворенику који издржава казну доживотног затвора пружи таква могућност може, према томе, учинити ову казну *de facto* несмањивом.⁷³ Управо је у случају *Murray v. the Netherlands* за подносиоца представке, пре изрицања казне

⁷² *Murray v. the Netherlands*, бр. представке 10511/10, одлука од 26. априла 2016. године. § 100

⁷³ *Ibid.* §§ 104 – 105, 112

доживотног затвора, утврђено да је ментално заостао, те да захтева лечење, међутим, ни у једном тренутку пре, али ни током издржавања казне нису спроведене било какве даље процене у вези са врстом лечења која му је потребна и која би могла бити доступна и уопште способношћу и спремношћу подносиоца захтева за лечење. Његови захтеви за помиловање одбијани су због ризика од поврата, који је постојао управо јер му није било омогућено спровођење одговарајућег третмана, што је представљало предуслов да подносилац захтева има могућност напредовања у правцу рехабилитације. Суд сматра да би било неспојиво са људским достојанством – које представља основ Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода – присилно лишити слободе човека, без стремљења ка рехабилитацији и пружања прилике да једног дана поврати своју слободу. Стога, закључио је да подносиоцу представке доживотна казна није била *de facto* смањива, како то захтева члан 3 Конвенције, те је утврдио да је у овом предмету дошло до његовог кршења.⁷⁴

Приликом испитивања да ли се доживотна казна затвора заиста може смањити, Суд је у конкретним случајевима, поред националних прописа, узимао у обзир и податке из праксе предметне државе о ранијој употреби условног отпуста или помиловања, с обзиром на то да је, поред законске могућности да казна доживотног затвора буде „смањива“ путем предвиђеног поступка, неопходно да постоје и стварни изгледи за њено смањење. Ово је било од пресудног значаја у предмету *Kafkaris v. Cyprus*⁷⁵. Подносилац представке је 1989. године осуђен на казну доживотног затвора због три убиства са предумишљајем. У време када је Кафкарис почео да издржава казну, важећи прописи предвиђали су да казна доживотног затвора у пракси траје двадесет година, након чега би затвореници били ослобођени. Међутим, Врховни суд Кипра је у другом предмету прогласио ове одредбе о смањењу казне неуставним, те су усвојени нови прописи који лицима осуђеним на казну доживотног затвора не дозвољавају подношење захтева за смањење казне због доброг владања. Једина могућност за ослобађање ових затвореника везана је за уставно овлашћење председника Кипра да суспендује, ублажи или укине казну по препоруци државног тужиоца. У својим поднесцима, подносилац представке посебно је указивао на непостојање система условног отпуста на Кипру. Став Суда био је да су питања која се односе на концепт превременог пуштања на слободу, као и услове и поступак за давање условног отпуста,

⁷⁴ *Ibid.* §§ 101, 123 – 125, 127

⁷⁵ *Kafkaris v. Cyprus*, бр. представке 21906/04, одлука од 12. фебруара 2008. године.

односно других видова ослобађања лица осуђених на казну доживотног затвора, у искључивој надлежности држава чланица и њихове казнене политике. Одатле се може закључити да могућност помиловања од стране председника може бити у складу са захтевима који произилазе из праксе Суда у погледу члана 3 Европске конвенције, али је приметио да још увек не постоји јасан и општеприхваћен стандард међу државама чланицама Савета Европе у вези са доживотним казнама, посебно њиховим преиспитивањем. Затим, одређујући да ли се доживотна казна у конкретном случају може сматрати несмањивом, Суд је покушао да утврди да ли се може рећи да доживотни затвореник има било какве изгледе за пуштање на слободу. Упркос бројним нормативним недостацима који су се односили на институт помиловања, пре свега чињеници да није постојала обавеза да се осуђеном лицу достави мишљење државног тужиоца о његовом захтеву за пуштање на слободу, као ни обавеза председника да образложи одлуку којом је одбио захтев за ослобођење (што и није чинио у пракси), а ни могућност за оспоравање одлуке председника пред судом, Суд је закључио да нема повреде члана 3 Конвенције и да постоје реални изгледи да казна доживотног затвора коју издржава Кафкарис буде смањива на пенолошким основама, будући да је постојао низ случајева у којима је председник дао помиловање осуђенима који су издржавали ту врсту казне (конкретно, девет осуђеника на казну доживотног затвора пуштено је 1993. године, а још двојица 1997. и 2005. године).⁷⁶

Ипак, након што је Велико веће донело одлуку у предмету *Vinter and Others v. the United Kingdom*, Европски суд за људска права заузео је став да је, уколико не постоји ни најмања могућност условног отпуста лица осуђеног на казну доживотног затвора, неопходна строжа контрола прописа и поступка давања помиловања од стране председника државе. Тако, у случају *László Magyar v. Hungary* из 2014. године, подносилац представке осуђен је за убиство, пљачку и неколико других кривичних дела, за шта му је изречена казна доживотног затвора без права на условни отпуст. Иако је закон предвиђао могућност председничког помиловања, од увођења казне доживотног затвора у мађарски казвени систем 1999. године до подношења представке Европском суду, није донета ниједна одлука о помиловању затвореника који служи такву казну. Такође, мађарско законодавство није

⁷⁶ *Ibid.* §§ 91, 98 – 99, 103 – 104; Десеторо судија Великог већа гласало је да нема повреде члана 3, док је њих седморо сматрало да повреда постоји. Ова пресуда Европског суда за људска права критикована је од стране стручне јавности.

обавезивало надлежне органе и председника државе да утврде, када лице на издржавању казне доживотног затвора затражи помиловање, да ли је његов останак у затвору оправдан са пенолошког аспекта. Иако су надлежни органи имали обавезу да прикупљају информације о затворенику и приложе их уз његов захтев за помиловање, закон није предвиђао никакве посебне смернице о критеријумима о којима је требало водити рачуна приликом прикупљања података и испитивања молбе. Ни министар правосуђа, ни председник Мађарске нису имали обавезу да образложе одлуке о молбама за помиловање, те је Суд закључио да институција председничког помиловања, узета сама (без допуне у виду права на условни отпуст) и на начин како је била регулисана, није омогућавала затвореницима да знају шта се очекује од њих да би били помиловани. По мишљењу Суда, овакво решење није гарантовало правилно разматрање напретка у рехабилитацији затвореника, колико год да је он био значајан, те се у конкретном случају доживотна казна затвора подносиоца представке није могла сматрати *de facto* и *de iure* смањивом у смислу члана 3 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.⁷⁷

Европски суд за људска права је, утврдивши повреду члана 3 Конвенције у горенаведеној пресуди, позвао Мађарску да спроведе измене закона у погледу начина преиспитивања казни доживотног затвора. У настојању да испуни овај захтев, Мађарска је 2015. године усвојила нове прописе којима је уведен механизам аутоматског преиспитивања доживотних казни након одслужених четрдесет година затвора. Пре истека четрдесет година неопходних за покретање поступка обавезног преиспитивања казне, затвореник је могао тражити председничко помиловање у редовном поступку помиловања, без икаквог временског ограничења. Такође, нови прописи су предвиђали и опште критеријуме које Одбор за помиловање мора узети у обзир при разматрању да ли ће у конкретном случају препоручити помиловање или не. Већ следеће 2016. године нова законска решења Мађарске била су пред Европским судом у предмету *T.P. and A.T. v. Hungary*. Суд је оценио да је сама чињеница да се подносиоци представки могу надати преиспитивању казне тек након четрдесет година проведених у затвору довољна да закључи да и ново мађарско законодавство не нуди *de facto* смањивост казне доживотног затвора, будући да је период од четрдесет година знатно и неоправдано дужи од максимално

⁷⁷ *László Magyar v. Hungary*, бр. представке 73593/10, одлука од 20. маја 2014. године. §§ 56 – 58

препорученог временског оквира од двадесет пет година након којег се преиспитивање доживотне казне треба гарантовати, а који је утврђен на основу решења из упоредног и међународног права. У вези са изменама поступка помиловања од стране председника државе, Суд примећује да су уведени објективни и унапред одређени критеријуми које Одбор за помиловање мора узети у обзир при одлучивању да ли ће препоручити помиловање лица осуђеног на казну доживотног затвора или не. Међутим, ови критеријуми не обавезују председника, који има последњу реч у сваком појединачном случају помиловања, притом он није дужан да наведе пенолошке разлоге који оправдавају останак осуђеног у затвору. Такође, није предвиђен временски оквир у којем председник мора да одлучи о молби за помиловање, као ни његова обавеза да наведе разлоге за своју одлуку, чак и у случају да она одступа од препоруке Одбора за помиловање. Сходно томе, Суд је поново утврдио да је дошло до повреде члана 3 Конвенције.⁷⁸

Сагледавањем праксе Европског суда за људска права може се закључити да поступак помиловања у већини држава чланица Савета Европе има исте недостатке. Тако, у пресуди *Petukhov v. Ukraine (No. 2)* где је подносиоцу представке помиловање било једина могућност за преиспитивање и евентуално смањење казне доживотног затвора, Суд је нашао да су се недостаци односили како на *de iure*, тако и на *de facto* смањивост исте. Украјински прописи о поступку помиловања предвиђају да лица осуђена на казну доживотног затвора могу бити помилована само у „изузетним случајевима“ и „под изванредним околностима“, не образлажући даље шта ти изрази подразумевају, а ништа не указује да су пенолошки разлози за задржавање осуђених у затвору релевантни за тумачење ових прописа. Другим речима, затвореници којима је изречена ова казна, од самог почетка издржавања не знају шта треба да чине како би се размотрило њихово пуштање на слободу. Недостатак поступка за помиловање огледа се и у томе што ни комисија за помиловање, ни председник нису обавезни да у својим одлукама образложе из којих разлога су одбили молбу за помиловање осуђеног, што је додатно отежано непостојањем судске ревизије тих одлука. Суд је, такође, обратио пажњу на чињеницу да је, након што је 2000. године у казнени систем Украјине уведена казна доживотног затвора, само једно лице које је издржавало ову казну било помиловано, док су молбе четрдесет других осуђеника одбијене. Са статистичке тачке

⁷⁸ *T.P. and A.T. v. Hungary*, бр. представки 37871/14 и 73986/14, одлука од 04. октобра 2016. године. §§ 38 – 50

гlediшта, затвореници који издржавају казну доживотног затвора имају занемарљиве изгледе да им се одобри молба за помиловање. У таквим околностима, Суд је утврдио да је председничко помиловање у Украјини засновано на принципу хуманости, а не механизму базираном на пенолошким основама и са одговарајућим процесним гаранцијама, што је све заједно довело до закључка да је дошло до повреде члана 3 Конвенције због несмањиве казне доживотног затвора подносиоца представке.⁷⁹

У пресуди *Bodein v. France* Суд је утврдио да није дошло до кршења члана 3 Европске конвенције, иако француско право предвиђа могућност преиспитивања казне доживотног затвора подносиоца представке тек након тридесет година затвора. Указавши на околност да у француском праву у овај временски оквир улази и време проведено у притвору, дакле пре доношења одлуке и изрицања пресуде, те да из тог разлога у конкретном случају подносилац представке може захтевати ревизију казне након двадесет шест година од изрицања исте, Суд је закључио да прекорачење рока од једне године није разлог за утврђивање повреде поменутог члана Конвенције и да се казна доживотног лишења слободe може сматрати смањивом.⁸⁰

Међутим, овај случај отвара недоумицу да ли је исправан став, утврђен кроз праксу Европског суда за људска права, да рок од двадесет пет година за преиспитивање казне доживотног затвора треба рачунати тек од дана изрицања казне. Самим тим, у двадесетпетогодишњи рок не урачунава се време проведено у притвору и свако друго лишење слободe у вези са кривичним делом пре изрицања казне. Имајући у виду реалну могућност да осуђено лице, као у поменутом случају *Bodein v. France*, за време трајања кривичног поступка буде лишено слободe и неколико година, поставља се питање да ли неурачунавање тог времена у препоручених двадесет пет година у пракси обесмишљава заштиту коју би овај рок требало да пружи лицима осуђеним на казну доживотног затвора.⁸¹

Најзад, Суд је у неколико својих пресуда заузео став и према амнестији као потенцијалном начину за умањење трајања казне доживотног затвора. Једна од тих пресуда

⁷⁹ *Petukhov v. Ukraine (No. 2)*, бр. представке 41216/13, одлука од 12. марта 2019. године, §§ 173 – 174, 177 – 180, 186 – 187

⁸⁰ *Bodein v. France*, бр. представке 40014/10, одлука од 13. новембра 2014. године, §§ 61 – 62

⁸¹ В. Илић, (Не)помирљивост казне доживотног затвора и људских права, *Crimen*, бр. 2/2019, X, Београд, 2019, стр. 166.

je *Matiošaitis and Others v. Lithuania*. У овом случају, подносиоци представки нису имали могућност условног отпуста, будући да у Литванији исти није дозвољен лицима осуђеним на казну доживотног затвора. Испитујући даље околности овог случаја, Суд је закључио да ни председничко помиловање, које се може затражити након издржаних десет година казне, не чини казне подносилаца представки *de facto* смањивим, будући да председник нема обавезу да образложи одбијање молбе за помиловање, а због принципа поделе власти не постоји могућност судске контроле одлуке председника. Самим тим, ни подносиоци представки нису имали смернице шта се очекује од њих у будућем периоду, како би им помиловање следећег пута било одобрено. Такође, Суд је узео у обзир и важан податак да је, према статистици, само један од тридесет пет доживотних затвореника који су тражили помиловање добио позитиван одговор. У таквој ситуацији, Суд је истакао да се амнестија не може сматрати мером која доживотним затвореницима даје могућност ублажавања казне или пуштања на слободу. Ниједна од седам амнестија, колико их је до сада прогласио литвански парламент, није се односила на лица осуђена за најтежа кривична дела, док су из домена примене три амнестије изричито искључени доживотни затвореници. У току поступка, литванска влада није пружила никакве доказе који указују да би могао бити израђен нови нацрт закона о амнестији који би обухватио и доживотне затворенике и који би им пружио могућност пуштања. Суд је указао да европска казнена политика тренутно наглашава рехабилитациони циљ затвора и код доживотних затвореника, а амнестија, као општи, а не појединачни акт, не узима у обзир аспект рехабилитације сваког појединачног затвореника, нити преиспитује постојање легитимних пенолошких разлога за његово даље задржавање или отпуштање. Сходно томе, дошло је до кршења члана 3 Конвенције у односу на сваког од шест подносилаца представки.⁸²

Из наведене судске праксе Европског суда за људска права могу се извести три главна закључка. *Законодавство* држава чланица од сада мора предвидети временски период током одслужења казне након кога ће постојати *могућност* за ревизију те казне. Такође, државе чланице морају успоставити *процедуру* којом ће казна бити ревидирана. И на крају,

⁸² *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, бр. представки 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 и 72824/13, одлука од 23. маја 2017. године, §§ 161, 163, 170, 172, 181, 183

држање у затвору мора бити организовано на такав начин да се затвореницима осуђеним на доживотни затвор обезбеди да *напредују ка рехабилитацији*.⁸³

Као што је наглашено у пресуди *Vinter and Others v. the United Kingdom*, казна доживотног затвора може остати компатибилна са чланом 3 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода само ако постоје изгледи да ће затвореник осуђен на казну доживотног затвора бити пуштен на слободу и ако постоји могућност преиспитивања те казне казне.⁸⁴

⁸³ Савет Европе, Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, *op. cit.* стр. 5.

⁸⁴ *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 110

III КАЗНА ДОЖИВОТНОГ ЗАТВОРА У УПОРЕДНОМ ПРАВУ

3.1. Казна доживотног затвора у државама бившег југословенског правног простора

Након укидања смртне казне на простору бивше Југославије, некадашње чланице савезне државе определиле су се за различите супституте укинутој казни. Замена за казну лишења живота виђена је свакако у казни лишења слободе, али у два вида – казни доживотног затвора и казни дуготрајног затвора. Оно што је заједничко у њиховим решењима је да се ове казне прописују за најтежа кривична дела, односно за најтеже облике тешких кривичних дела и увек алтернативно уз казну затвора. Разлике постоје у погледу прописивања дуготрајне временске казне затвора – поједина законодавства је прописују у фиксном трајању, друга у одређеном распону, а разликује се и круг лица којима се не могу изрећи ове казне.

3.1.1. Република Словенија

Доживотни затвор уведен је у словеначки систем казни усвајањем Кривичног законика Републике Словеније 2008. године. Поред ове казне, предвиђена је и казна затвора, која не може бити краћа од месец дана, нити дужа од тридесет година.⁸⁵ Казна доживотног затвора може се изрећи за две групе кривичних дела, за која је иначе прописана казна затвора од петнаест до тридесет година. У прву групу кривичних дела спадају кривична дела против човечности: геноцид, злочини против човечности, ратни злочини и агресија. Друга група кривичних дела односи се на облике намерног лишавања живота, као што су атентат на председника Републике, тешки облици одређених кривичних дела против суверенитета Републике Словеније, тешко убиство итд, али за разлику од кривичних дела из прве групе, доживотни затвор се може изрећи само ако је учинилац истовремено починио два или више кривичних дела за која му се суди и ако је суд за два или више кривичних дела изрекао казну од тридесет година затвора. Тада ће се доживотни затвор изрећи као јединствена казна.⁸⁶ Казна доживотног затвора не може се изрећи лицу које није навршило двадесет једну годину живота.

⁸⁵ Члан 46, Казенски законик, *Урадни лист РС*, бр. 55/08, 66/08, 39/09, 91/11

⁸⁶ К. Филипчић, *Life imprisonment in Slovenia, Crimen*, бр. 3/2019, X, Београд, 2019, стр. 226 – 227.

За разлику од наше земље, сва лица осуђена на казну доживотног затвора могу бити условно отпуштена, након што одслуже двадесет пет година казне, што је у складу са препорукама Европског суда за људска права. Она, такође, имају право на помиловање и амнестију, када им се казна доживотног затвора може ублажити и изрећи казна затвора од двадесет пет до тридесет година. У таквом случају се узима у обзир као да је изречена казна затвора те дужине, те осуђено лице има право и на условни отпуст, према правилима која важе за временску казну затвора, тј. након издржане три четвртине казне.

Иако уведена још 2008. године, казна доживотног затвора у Словенији још увек није изречена.⁸⁷

3.1.2. Република Хрватска

У кривичном праву Републике Хрватске казна доживотног затвора не постоји. Казнени закон Републике Хрватске зато прописује казну затвора и казну дуготрајног закона. Казна затвора може се изрећи у распону од три месеца до двадесет година.⁸⁸ Казна дуготрајног затвора регулисана је специфично и постоји у два облика. Како предвиђа став 1 члана 46 Казненог закона, казна дуготрајног затвора не може бити краћа од двадесет једне, нити дужа од четрдесет година. Међутим, ставом 2 члана 46 прописано је да се изузетно, за кривична дела учињена у стицају, под условима прописаним Казненим законом, јединствена казна дуготрајног затвора може изрећи у трајању од педесет година.⁸⁹ За разлику од осталих држава бивше Југославије, у Хрватској се казна дуготрајног затвора не може изрећи учиниоцу који није навршио осамнаест година када је извршио кривично дело.

Што се тиче условног отпуста, закон не предвиђа посебне услове када је изречена казна дуготрајног затвора, те суд може условно отпустити затвореника с издржавања казне затвора ако је издржао најмање једну половину казне на коју је осуђен, ако се основано очекује да неће починити кривично дело, те ако осуђеник на то пристаје.

⁸⁷ *Ibid.* стр. 235.

⁸⁸ Члан 44 Казненог закона Републике Хрватске, *Народне новине*, бр. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18 и 126/19

⁸⁹ Према члану 51 став 3 Казненог закона, ако су за два или више кривичних дела утврђене појединачне казне дуготрајног затвора чији збир прелази педесет година, суд може изрећи јединствену казну дуготрајног затвора у трајању од педесет година.

3.1.3. Република Северна Македонија

Казна доживотног затвора је најстрожа казна која се може изрећи у Републици Северној Македонији. Поред ње, систем казни прописан Кривичним закоником Северне Македоније предвиђа казну затвора, која не може бити краћа од тридесет дана, нити дужа од двадесет година, али и казну дуготрајног затвора у трајању од четрдесет година, која се може изрећи за кривична дела за која је прописана и казна доживотног затвора. Ако је за кривично дело извршено са умишљајем прописана казна затвора од двадесет година, за тешке облике тог кривичног дела закон је алтернативно прописао и казну доживотног затвора.⁹⁰ Она се не може прописати као једина главна казна, нити изрећи извршиоцу кривичног дела који није навршио двадесет једну годину живота. Интересантно је да је казна доживотног затвора прописана, између осталог, и за најтеже облике кривичних дела попут разбојништва, разбојничке крађе, изнуде, што није случај ни у нашем, а ни у правном систему Словеније.

Кривични законик Северне Македоније предвиђа могућност условног отпуста за осуђене на казну доживотног затвора након издржаних двадесет пет година казне. Ова лица имају право и на захтев за помиловање, када им се изречена казна може заменити блажом. Што се тиче могућности за амнестију, последњи Закон о амнестији из 2017. године, као ни претходна два, није се односио на казну доживотног затвора.⁹¹

3.1.4. Босна и Херцеговина

У Босни и Херцеговини кривична материја није јединствено уређена, већ су у примени четири кривична закона: Кривични закон Босне и Херцеговине⁹², Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине⁹³, Кривични законик Републике Српске⁹⁴ и Кривични закон Брчко Дистрикта⁹⁵.

⁹⁰ Члан 35 став 2 Кривичен законик, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 80/99, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15 и 97/17

⁹¹ А. Груевска – Дракулевски, *op. cit.* стр. 576.

⁹² Кривични закон Босне и Херцеговине, *Службени гласник Босне и Херцеговине*, бр. 3/2003, 32/2003 - испр, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015 и 35/2018

⁹³ Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине, *Службене новине Федерације БиХ*, бр. 36/2003, 21/2004 - испр, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 и 75/2017

⁹⁴ Кривични законик Републике Српске, *Сл. гласник РС*, бр. 64/2017, 104/2018 - одлука УС и 15/2021

⁹⁵ Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, *Службени гласник Брчко дистрикта БиХ*, бр. 19/2020 -пречишћен текст

Кривични закон Босне и Херцеговине, Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине и Кривични закон Брчко Дистрикта уређују област казни лишења слободe на идентичан начин, прописујући казну затвора у распону од тридесет дана до двадесет година и казну дуготрајног затвора за најтеже облике тешких кривичних дела почињених са умишљајем, која се може изрећи у трајању од двадесет једне до четрдесет пет година. Казна дуготрајног затвора се никада не може прописати као једина главна казна за неко кривично дело. Такође, не може се изрећи лицу које у тренутку извршења кривичног дела није навршило двадесет једну годину. Када је изречена казна дуготрајног затвора, помиловање се може дати након издржане три петине казне. Исти услов предвиђен је и када се ради о условном отпусту, са изузетком Кривичног закона Босне и Херцеговине, који не предвиђа могућност условног отпуста за осуђене на казну затвора због извршења кривичних дела против интегритета Босне и Херцеговине.

Што се тиче Републике Српске, 11. фебруара 2021. године усвојене су измене и допуне Кривичног законика Републике Српске којим је, уместо дотадашње казне дуготрајног затвора у трајању од двадесет пет до четрдесет пет година, уведена казна доживотног затвора за најтежа кривична дела и најтеже облике тешких кривичних дела. Она се не може прописати као једина казна за одређено кривично дело, већ увек алтернативно уз казну затвора, која се може изрећи у распону од три месеца до тридесет година. За разлику од решења у нашем праву, у Републици Српској се казна доживотног затвора, поред учиниоца који у време извршења кривичног дела није навршио двадесет једну годину живота, не може изрећи ни бременитој жени, ни учиниоцу чија је урачунљивост била битно смањена у време извршења кривичног дела. Кривично гоњење и извршење казне за кривична дела за која је прописана казна доживотног затвора не застарева. У складу са Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода и ставом Европског суда за људска права, изменама Кривичног законика прописано је да се осуђеник на казну доживотног затвора може условно отпустити након што издржи двадесет пет година затвора, под условом да је у току издржавања казне испољавао примерно владање, залагање на раду и активно учествовање у процесу ресоцијализације, те се може очекивати да ће се на слободи добро владати, а нарочито да до истека времена за које је изречена казна неће извршити ново кривично дело. И молба за помиловање може се поднети након издржаних двадесет пет година казне.

3.1.5. Црна Гора

Након што је 2006. године прогласила независност и постала самостална држава, Црна Гора је прошла пут од прописивања казне дуготрајног затвора у фиксном трајању од тридесет година, затим у фиксном трајању од четрдесет година, док важећи Кривични законик Црне Горе⁹⁶, након измена и допуна из 2017. године, предвиђа казну дуготрајног затвора у распону од тридесет до четрдесет година. Ова казна може се прописати само за најтежа кривична дела, при чему се не може прописати као једина казна за одређено кривично дело, већ алтернативно са казном затвора која не може бити краћа од тридесет дана, нити дужа од двадесет година. Такође, не може се изрећи лицу које у време извршења кривичног дела није навршило двадесет једну годину и лицу чија је урачунљивост у време извршења кривичног дела била битно смањена.

Суд може условно отпустити са издржавања казне дуготрајног затвора осуђеног који је издржао две трећине, а изузетно половину казне дуготрајног затвора, ако се у току издржавања казне тако поправио да се може са основом очекивати да ће се на слободи добро владати, а нарочито да до истека времена за које је изречена казна неће учинити ново кривично дело.

По угледу на „Тијанин закон“, недуго након његовог усвајања у Републици Србији 2019. године, и у Црној Гори је покренута иницијатива којом се тражи увођење казне доживотног затвора за тешка кривична дела попут тешког убиства, силовања и обљубе над малолетним особама. Петиција, коју су прозвали и „Павлов закон“ покренута је након убиства петнаестомесечног Павла од стране његове мајке и очуха.

⁹⁶ Члан 35 Кривичног законика Црне Горе, *Сл. лист РЦГ*, бр. 70/2003, 13/2004 - испр. и 47/2006 и *Сл. лист ЦГ*, бр. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - др. закон, 40/2013, 56/2013 - испр, 14/2015, 42/2015, 58/2015 - др. закон, 44/2017, 49/2018 и 3/2020

IV КАЗНА ДОЖИВОТНОГ ЗАТВОРА У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

4.1. Иницијативе за увођење казне доживотног затвора у Србији

Народна скупштина Републике Србије усвојила је 26. фебруара 2002. године Закон о изменама и допунама Кривичног закона⁹⁷, којим је у Републици Србији укинута смртна казна, а као најтежа казна предвиђена је казна затвора у фиксном трајању од четрдесет година. Овај заокрет у казненој политици био је мотивисан, пре свега, придруживањем тадашње Савезне Републике Југославије Савету Европе. Србија је постала чланица Савета Европе 2003. године, као део Државне заједнице Србије и Црне Горе, након чијег распада је наставила међународноправни субјективитет државне заједнице и, самим тим, чланство у овој регионалној међународној организацији.

Поједини аутори сматрају да је у том тренутку боље решење било увести казну доживотног затвора уместо смртне казне, тврдећи да је та казна једина права замена за смртну казну.⁹⁸ Овај став био је заступљен и током рада на Кривичном законнику из 2005. године, али се од прописивања доживотног затвора ипак одустало у последњем тренутку, а за најтежа кривична дела и најтеже облике тешких кривичних дела тада је предвиђена казна затвора у трајању од тридесет до четрдесет година.⁹⁹

Десет година касније, Министарство правде поново је актуелизовало ову тему Нацртом закона о изменама и допунама Кривичног законика, којим је предложило казну доживотног затвора за сва кривична дела за која је до тада била предвиђена казна затвора од тридесет до четрдесет година, уз забрану њеног изрицања лицима која у време извршења кривичног дела нису навршила двадесет једну годину живота, као и у случајевима када закон предвиђа да се казна може ублажити или када постоји неки од основа за ослобођење од казне.¹⁰⁰ Чланом 8 Нацрта била је прописана могућност условног отпуста за лица осуђена на казну

⁹⁷ Кривични закон Републике Србије, *Службени гласник СРС*, бр. 26/77-1341, 28/77-1566, 43/77-2213, 20/79-1059, 24/84-1233, 39/86-2739, 51/87-2421, 6/89-406, 42/89-1401, 21/90-888 и *Службени гласник РС*, бр. 16/90-468, 49/92-1664, 23/93-817, 67/93-3110, 47/94-1465 и 17/95-529, 44/98 од 08.12, 10/02 од 01.03.

⁹⁸ З. Стојановић, *op. cit.* стр. 6.

⁹⁹ Д. Коларић, *op. cit.* стр. 642.

¹⁰⁰ Члан 5 Нацрта закона о изменама и допунама Кривичног законика (2015) преузето: 17.03.2021. године; доступно на:

<https://mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>

доживотног затвора након издржаних двадесет пет година. У образложењу Нацрта, између осталог, истакнут је став да би приликом прописивања ове казне требало поштовати и став Европског суда за људска права заузет у одлуци његовог Великог већа из 2013. године – да се она не може прописати и изрећи без права осуђеног да по одређеном основу краће траје, тј. да се трансформише у временску казну (условни отпуст, помиловање, амнестија) као и да време после којег осуђени стиче то право не може бити дуже од двадесет пет година.¹⁰¹ Ипак, Влада је 2016. године Народној скупштини доставила Предлог закона о изменама и допунама Кривичног законика без одредаба о казни доживотног затвора, који је касније и усвојен.

Међутим, резултати истраживања јавног мњења последњих година показују да у друштву јача ретрибутивни набој и жеља за поштравањем казнене политике, па чак и жал за смртном казном. Од 2013. године очигледна је тенденција повећања процента испитаног становништва које је за смртну казну. Од 2014. до 2019. године, идеју о враћању смртне казне у наш казнени систем сваке године подржало је више од 50% испитаних грађана, док је 2016. и 2019. године тај проценат износио рекордних 58%. Исто истраживање испитало је 2019. године став јавности према казни доживотног затвора, а резултати су показали да постојање казне доживотног затвора подржава чак 78% испитаних грађана, неодлучних је било 14%, док је против казне било свега 8% испитаних. Од тога је 44% испитаника било против тога да се осуђеницима на доживотни затвор остави могућност да буду помиловани, односно да после неког времена проведеног у затвору, али пре смрти, изађу на слободу уколико се за то стекну одређени услови, а за могућност помиловања било је 34% испитаних.¹⁰²

Отуд не треба да чуди велика подршка грађана иницијативи Фондације „Тијана Јурић“ да се уведе казна доживотног затвора за починиоце најтежих облика тешких кривичних дела, која су за последицу имала смрт детета, малолетника или трудне жене. У периоду од

¹⁰¹ Образложење уз Нацрт закона о изменама и допунама Кривичног законика (2015) стр. 3

¹⁰² Резултати анкете јавног мњења „Став према смртној казни“ из 2019. године, спроведене од стране Удружења грађана „Србија против смртне казне“. Ово удружење грађана сваког 10. октобра, на Светски дан борбе против смртне казне, објављује резултате истраживања о ставу грађана Републике Србије према поновном увођењу оваквог вида кажњавања за учиниоце најтежих кривичних дела; датум посете 18.03.2021. године; доступно на:

http://www.smrtnakazna.rs/Portals/0/Stav%20prema%20smrtnoj%20kazni_Sept_19.pdf

23. до 29. октобра 2017. године, Фондација је прикупила 158.460 потписа грађана и 9. новембра 2017. године поднела иницијативу Народној скупштини за измене Кривичног законика. Предлог измена односио се на најтеже облике тешких кривичних дела: тешког убиства, силовања, обљубе над немоћним лицем и обљубе са дететом, која су извршена према детету или су за последицу имала смрт детета, малолетника или бремените жене. Такође, предложено је да се осуђени, коме је правноснажном пресудом изречена казна доживотног затвора, не може условно отпустити са издржавања казне.¹⁰³ У образложењу иницијативе наведено је да је „због приказа слике у јавности да табуи не постоје, а делом и због благе казнене политике, у последње време присутан знатан пораст починилаца кривичних дела против полне слободе“ те да „увођење казне доживотног затвора може имати значајан генерално-превентивни значај, а посебно значај у превенцији сексуалних деликата према деци, нарочито у делу који се односи на тоталну депривацију осуђених и заслужену стигму од стране друштва, државе, па чак и од стране других осуђеника“.

Након што је тадашња председница Народне скупштине упутила иницијативу Влади, Министарство правде организовало је новембра 2017. године округли сто, у циљу покретања дискусије о могућем увођењу доживотне казне затвора у кривичноправни систем Републике Србије. Том приликом, министарка правде истакла је да не постоји ниједна уставна препрека да се у наше кривично законодавство уведе ова казна, као и да се може слободно рећи да Фондација „Тијана Јурић“ овом иницијативом није покренула питање измене Кривичног законика, већ и једно, по својој природи, референдумско питање које гласи - да ли сте за увођење доживотног затвора у систем казни у Републици Србији.¹⁰⁴

Међутим, има мишљења да уставна препрека ипак постоји и огледа се у члану 20 став 2 Устава Републике Србије: „Достигнути ниво људских и мањинских права не може се смањивати“¹⁰⁵, а оваква измена Кривичног законика, нарочито узимајући у обзир предложену забрану условног отпуста за лица осуђена на казну доживотног затвора,

¹⁰³ Предлог измена Кривичног законика Фондације „Тијана Јурић“, преузето 18.03.2021. године; доступно на: <https://tijana.rs/kazna-dozivotnog-zatvora/>

¹⁰⁴ Доступно на: <https://www.mpravde.gov.rs/vest/17245/ministarka-kuburovic-nema-ustavnih-prepreka-za-uvodjenje-kazne-dozivotnog-zatvora.php>, датум посете 18.03.2021. године

¹⁰⁵ Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006

несумњиво представља корак уназад у односу на дотадашње законско решење.¹⁰⁶ Може се рећи да постоји још једна уставна препрека, која се односи на други део изјаве министарке правде да иницијатива за увођење доживотног затвора представља заправо референдумско питање о коме се скоро 160.000 грађана изјаснило позитивно. Како то члан 108 став 2 Устава прописује: „Предмет референдума не могу бити... закони који се односе на људска и мањинска права и слободе...“, док се оваквим предлогом измена Кривичног законика задире управо у основна људска права и слободе. Самим тим, увођењем доживотног затвора како је предложила фондација, без могућности условног отпуста, повређује се основни и највиши правни акт наше државе.¹⁰⁷

Последњег дана 2018. године формирана је радна група за измене и допуне Кривичног законика, са задатком да размотри иницијативу за увођење казне доживотног затвора. Министарство правде објавило је 22. априла 2019. године Нацрт закона о изменама и допунама Кривичног законика, којим је прихваћен концепт казне доживотног затвора без могућности условног отпуста за најтеже облике кривичних дела наведене у иницијативи Фондације „Тијана Јурић“, али се отишло корак даље, те је казна доживотног затвора прописана за сва кривична дела за која је раније била запрећена казна затвора од тридесет до четрдесет година.¹⁰⁸

У образложењу Нацрта закона наводи се да је криминално-политичко оправдање казне доживотног затвора у томе што она треба да буде изузетна казна која замењује смртну казну, будући да се за нека најтежа кривична дела, у односу на одређене учиниоце, временска казна лишења слободе не указује адекватном.¹⁰⁹ С обзиром на то да је Уставом прописано да је људски живот неприкосновен, те да у Републици Србији нема смртне казне¹¹⁰, објашњење да казна доживотног затвора треба да буде њена замена не звучи сасвим исправно, а притом садржи и вредносни недостатак, јер се њиме даје на значају казни која је у највећем делу света укинута због своје нехуманости.¹¹¹

¹⁰⁶ М. Вујичић, Д. Димовски, М. Јовановић, *op. cit.* стр. 113.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ Нацрт закона о изменама и допунама Кривичног законика (2019) преузето 07.11.2020. године; доступно на: <https://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>

¹⁰⁹ Образложење уз Нацрт закона о изменама и допунама Кривичног законика (2019) стр. 3.

¹¹⁰ Члан 24 став 1 и 2 Устава Републике Србије

¹¹¹ В. Илић, *op. cit.* стр. 157.

Такође, своје место у образложењу нашао је и већ поменути аргумент да би најстрожа казна у трајању од четрдесет година могла, под одређеним условима, бити и нехуманија од казне доживотног затвора – уколико осуђени који је издржавао казну у трајању од четрдесет година буде пред крај свог живота пуштен на слободу, поставља се питање шта он тиме добија, с обзиром на то да је, по правилу, без средстава за живот, у дубокој старости, са прекинутим везама са породицом и пријатељима... Ако је казна доживотног затвора једина права замена за смртну казну, како се наводи у образложењу, а самим тим и примеренија за најтежа кривична дела и најтеже облике тешких кривичних дела, може се закључити да је строжа од казне затвора у трајању од тридесет до четрдесет година. Стога је нелогично тврдити да казна доживотног затвора може под одређеним условима да буде хуманија од казне у ограниченом трајању, макар то било и у распону од тридесет до четрдесет година.¹¹²

Даље, наводи се да је, имајући у виду да се Нацртом уводи казна доживотног затвора уместо казне затвора од тридесет до четрдесет година, неопходно било изменити и одредбе које уређују условни отпуст. У Нацрту је предвиђено да се лице осуђено на казну доживотног затвора може условно отпустити након издржаних двадесет седам година затвора. Овакво решење у складу је са чињеницом да је казна доживотног затвора по својој природи тежа од казне затвора од тридесет до четрдесет година, те како је лице осуђено на казну затвора од четрдесет година могло бити условно отпуштено након издржаних двадесет шест година и осам месеци, предложено је да се осуђени на казну доживотног затвора може условно отпустити након издржаних двадесет седам година затвора. У складу са иницијативом Фондације „Тијана Јурић” предвиђено је да суд не може отпустити осуђеног за кривична дела одређена том иницијативом, без икаквог даљег образложења.

У овоме се огледа вероватно најзначајнија разлика између Нацрта закона о изменама и допунама Кривичног законика из 2015. године и Нацрта закона о изменама и допунама Кривичног законика из 2019. године. За разлику од Нацрта из 2015. године, из очигледних разлога, у образложењу Нацрта из 2019. године није наведено да би приликом прописивања казне доживотног затвора требало поштовати став Европског суда за људска права заузет у одлуци његовог Великог већа из 2013. године (да се она не може прописати и изрећи без

¹¹² Г. П. Илић, *op. cit.* стр. 125.

права осуђеног да по одређеном основу краће траје, као и да време после којег осуђени стиче то право не може бити дуже од двадесет пет година).

Објављивање Нацрта измена и допуна Кривичног законика изазвало је бурне реакције стручне јавности. Иако у мањини, било је правника који су подржали предложена решења, правдајући их чињеницом да и неке друге европске државе прописују казну доживотног затвора без могућности условног отпуста. Ипак, много већи број стручњака био је против. Поводом најављених измена Кривичног законика огласило се Друштво судија Србије, које је са жаљењем констатовало да је и ова значајна измена закона планирана без претходног консултовања стручне јавности, као и да се усвајање измена планира без јавне расправе. У свом саопштењу, упозорило је да најављена да ће бити искључена могућност условног отпуста лица која су осуђена на казну доживотног затвора може нашу државу довести у сукоб са обавезама које проистичу из међународних конвенција које је ратификовала. Наиме, наша држава, као чланица Савета Европе, ратификовала је Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, која је, у складу са Уставом, саставни део нашег правног поретка. Сходно члану 18 став 3 Устава, одредбе о људским и мањинским правима тумачиће се и у складу са праксом Европског суда за људска права, а према ставу тог суда, да би прописивање и изрицање казне доживотног затвора било у складу са Европском конвенцијом, неопходно је да национално право има механизам који омогућава да се, без изузетка, изречена казна доживотног затвора преиспита након одређеног броја година њеног издржавања, односно да се утврди да ли су наступиле значајне промене у животу осуђеног и да ли је постигнути напредак ка рехабилитацији осуђеног такав да наставак издржавања казне доживотног затвора више не може бити оправдан легитимним пенилошким разлозима. Подсетило је да поред формалних гаранција да казна доживотног затвора може бити смањива ако су за то испуњени пенилошки услови, морају постојати и стварни изгледи за тако нешто. У супротном, примена казне доживотног затвора представља повреду члана 3 Европске конвенције, односно нечовечно и понижавајуће кажњавање, а уколико национални прописи не предвиђају механизме за преиспитивање

казне доживотног затвора, несагласност доживотног кажњавања са чланом 3 Европске конвенције ће се у односу на осуђеног појавити већ у тренутку изрицања те казне.¹¹³

Све судије Кривичног одељења Врховног касационог суда, анализирајући додуше предлог измена Кривичног законика из 2015. године, изнеле су мишљење и примедбе које се могу узети у обзир и приликом разматрања Нацрта из 2019. године. Судије су сагласно изнеле став да нова казна доживотног затвора само на први поглед делује као да је држава појачала репресију када су у питању казне затвора које суд може изрећи за најтежа кривична дела. Имајући у виду да у систему казни онда остаје само казна затвора од двадесет година, па после ње доживотни затвор као најтежа казна, може се реално очекивати да ће се судови теже опредељивати за доживотни затвор, што као последицу може имати заправо ублажавање казнене политике, потпуно супротно од почетне идеје. Такође, укидањем казне затвора од тридесет до четрдесет година и увођењем казне доживотног затвора смањује се могућност за индивидуализацију казне. Судије су истакле и да је за евентуално увођење доживотног затвора у наш казни систем неопходно најпре извршити криминолошко-пенолошку анализу дејства постојећег система казни, пре свега казне затвора од тридесет до четрдесет година, која је, као дуготрајни затвор, заменила смртну казну и коју већина пенолога изједначава са доживотном казном затвора. Како није окончано издржавање ниједне казне затвора у трајању од тридесет до четрдесет година, то нису ни могла бити учињена посебна испитивања дејства те казне на осуђена лица, као и на генералну превенцију. Самим тим би и увођење доживотног затвора било преурањено.¹¹⁴

Београдски центар за људска права организовао је петицију против увођења казне доживотног затвора без могућности условног отпуста, указујући јавности на кршење обавеза од стране наше државе као потписнице Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, нарочито у односу на члан 3 Конвенције, као и на дугогодишњу праксу Европског суда за људска права.¹¹⁵ Петицију је потписало и подржало око сто

¹¹³ Саопштење Друштва судија Србије поводом најављених измена Кривичног законика и Законика о кривичном поступку, датум посете 20.03.2021. године; доступно на: <https://www.propisi.net/saopstenje-drustva-sudija-srbije-povodom-najavljenih-izmena-krivichnog-zakonika-i-zakonika-o-krivicom-postupku/>

¹¹⁴ Р. Драгичевић – Дичић, *op. cit.* стр. 12 – 13.

¹¹⁵ Доступно на:

<http://www.bgcentar.org.rs/struka-protiv-kazne-dozivotnog-zatvora-bez-prava-na-uslovni-otпуст/>, датум посете 21.03.2021. године

професора права, судија, адвоката, тужилаца, организација и удружења, тражећи од Министарства правде да спорну одредбу обрише из Нацрта закона о изменама и допунама Кривичног законика.¹¹⁶

Поводом овог питања реаговао је и сам Савет Европе и у писму позвао Министарство правде да организује јавну расправу и поново размотри измене Кривичног законика које се тичу забране условног отпуста за пет најтежих кривичних дела за која се предлаже доживотни затвор.¹¹⁷

Према члану 41 Пословника Владе¹¹⁸, предлагач је обавезан да у припреми закона којим се битно мења уређење неког питања или уређује питање које посебно занима јавност, спроведе јавну расправу. Обавеза спровођења јавне расправе постоји, између осталог, и приликом припреме закона о изменама и допунама закона ако се њиме битно мењају решења из постојећег закона, о чему надлежни одбор, на образложен предлог предлагача, одлучује у сваком конкретном случају. Како се увођењем казне доживотног затвора без могућности условног отпуста битно мења постојеће законско решење, а може се рећи и да се ради о питању које посебно занима јавност, спровођење јавне расправе поводом ове измене Кривичног законика било је неопходно и обавезно.

Упркос писму Савета Европе, петицији и оштрим реакцијама стручне јавности, саопштењима Друштва судија Србије и других организација и без одржане јавне расправе, Народна скупштина је 21. маја 2019. године усвојила измене и допуне Кривичног законика, које су ступиле на снагу 1. децембра 2019. године.

4.2. Измене и допуне Кривичног законика од 21. маја 2019. године

Изменама и допунама Кривичног законика од 21. маја 2019. године измењен је члан 43 Кривичног законика, на основу кога се сада учиниоцу кривичног дела могу изрећи следеће казне: 1) доживотни затвор, 2) казна затвора, 3) новчана казна, 4) рад у јавном интересу и

¹¹⁶ Доступно на:

<http://www.politika.rs/sr/clanak/429859/Hronika/Uslovni-otpust-uslov-bez-koga-se-ne-moze>, датум посете 21.03.2021. године

¹¹⁷ Доступно на:

<https://rm.coe.int/letter-to-nela-kuburovic-minister-of-justice-of-serbia-by-dunja-mijato/168094720c>, датум посете 21.03.2021. године

¹¹⁸ Пословник Владе, *Службени гласник РС*, бр. 61/2006 - пречишћен текст, 69/2008, 88/2009, 33/2010, 69/2010, 20/2011, 37/2011, 30/2013, 76/2014 и 8/2019 - др. уредба

5) одузимање возачке дозволе. Казна доживотног затвора заменила је казну затвора од тридесет до четрдесет година. Најдужа казна затвора сада може бити изречена у трајању од двадесет година.

Ограничења приликом прописивања и изрицања казне доживотног затвора предвиђена су чланом 44а Кривичног законика, те се она може изузетно и алтернативно уз казну затвора прописати само за најтежа кривична дела и најтеже облике тешких кривичних дела. Ограничења су остала иста као и код казне затвора од тридесет до четрдесет година. Доживотни затвор се не може изрећи лицу које у време извршења кривичног дела није навршило двадесет једну годину живота. Нејасно је зашто примена ове казне није искључена и према бременитој жени и битно смањено урачунљивом лицу, што је био пропуст законодавца и код раније прописане казне затвора од тридесет до четрдесет година.¹¹⁹ Такође, доживотни затвор се не може изрећи у случајевима када закон предвиђа да се казна може ублажити или када постоји неки од основа за ослобођење од казне (покушај, битно смањена урачунљивост, добровољни одустанак, прекорачење нужне одбране, крајња нужда, дејство силе која није неодољива...). Казна доживотног затвора, као и казна затвора, може се изрећи само као главна казна.

Доживотни затвор је сада алтернативно предвиђен уз казну затвора до двадесет година за сва кривична дела за која је раније било могуће изрећи казну затвора од тридесет до четрдесет година. То су: тешко убиство (члан 114 став 1), убиство представника највиших државних органа (члан 310), тешка дела против уставног уређења и безбедности Србије (члан 321 став 2), геноцид (члан 370), злочин против човечности (члан 371), ратни злочин против цивилног становништва (члан 372 став 3), ратни злочин против рањеника и болесника (члан 373 став 2), ратни злочин против ратних заробљеника (члан 374 став 2), употреба недозвољених средстава борбе (члан 376 став 2), противправно убијање и рањавање непријатеља (члан 378 став 3), агресиван рат (члан 386 став 2), тероризам (члан 391 став 4), употреба смртоносне направе (члан 391в став 3), уништење и оштећење нуклеарног објекта (члан 391г став 3) и угрожавање лица под међународном заштитом (члан 392 став 3).

¹¹⁹ Д. Јовашевић, *op. cit.* стр. 270.

Поред ових дела, најновије измене Кривичног законика предвиђају казну доживотног затвора и за поједина кривична дела против полне слободе која раније, бар из угла запрећених казни, нису сматрана најтежим. То су: силовање, када је као последица извршеног дела наступила смрт лица према којем је дело извршено или је дело учињено према детету (члан 178 став 4), обљуба над немоћним лицем, ако је услед дела наступила смрт лица према којем је дело извршено или је дело учињено према детету (члан 179 став 3), обљуба са дететом, која је за последицу имала смрт детета (члан 180 став 3) и обљуба злоупотребом положаја, учињена према детету, ако је услед дела наступила смрт детета (члан 181 став 5).

За наведена кривична дела против полне слободе, као и за убиство детета или бремените жене (члан 114 став 1 тачка 9) законодавац је Новелом из 2019. године забранио могућност условног отпуста.¹²⁰

Поред чињенице да је овакав потез законодавца у супротности са Уставом Републике Србије и чланом 3 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, о чему је већ било речи, очигледне су и друге нелогичности. Наиме, позитивно решење забрањује условно отпуштање лица осуђеног за убиство детета или бремените жене, али допушта осуђеном за неко од кривичних дела против човечности да затражи условни отпуст. Тешко је утврдити *ratio legis* овакве одредбе. Одговор би могао бити – пропуст, повлађивање пеналном популизму или, можда, настојање да се штета са укидањем права на условни отпуст ограничи на што мањи број кривичних дела. Сваки други разлог би, у основи, водио ка заључку да су грађани неједнаки пред законом и да законодавац ставља у повољнији положај осуђеног који је, поступајући с геноцидном намером или за време рата, оружаног сукоба (укључујући и грађански рат) или за време окупације, извршио неко од најтежих кривична дела против живота и тела и кривична дела против полне слободе у случајевима када је услед извршења дела наступила смрт детета, малолетног лица, бремените жене или немоћног лица.¹²¹

Карактеристика горе наведених кривичних дела против полне слободе за која се може изрећи казна доживотног затвора без права на условни отпуст јесте да су она квалификована

¹²⁰ Члан 46 став 5 Кривичног законика

¹²¹ Г. П. Илић, *op. cit.* стр. 127.

тежом последицом и узрастом жртве, а тежа последица, која се огледа у смрти жртве, мора бити нехатно проузрокована да би ова дела постојала. Тако се долази до још једне нелогичности, а то је да у појединим случајевима законодавац сматра тежом, или барем истом, ситуацију када је у односу на тежу последицу постојао нехат, од оне када је ту последицу учинилац проузроковао са умишљајем.¹²²

Лице осуђено на казну доживотног затвора због извршења кривичног дела мимо члана 46 став 5 Кривичног законика суд може условно отпустити, уколико је издржало двадесет седам година казне. Осуђеном на казну доживотног затвора условни отпуст траје петнаест година од дана када је условно отпуштен.¹²³

Чланом 108 Кривичног законика предвиђено је да кривично гоњење и извршење казне не застаревају за кривична дела за која је прописана казна доживотног затвора. Са друге стране, члан 34 став 6 Устава изричито прописује круг дела за која кривично гоњење и извршење казне не застаревају, а то су ратни злочин, геноцид и злочин против човечности. Из тог разлога, поједини стручњаци постављају питање уставности ове одредбе Кривичног законика, којом се тај круг проширује.¹²⁴

Изменама из 2019. године допуњен је члан 42 Кривичног законика, те сада сврху кажњавања представља и остваривање праведности и сразмерности између учињеног дела и тежине кривичне санкције. Овде ваља указати на очигледан пропуст законодавца, који уместо тежине казне помиње тежину кривичне санкције. Поставља се питање шта је законодавац намеравао да постигне увођењем ове допуне. С обзиром на то да се праведност и сразмерност обично доводе у везу с мером (тежином) казне, а не са самом сврхом њеног прописивања (поготово је тешко објаснити везу између сразмерности и сврхе кажњавања) сва је прилика да је реч о покушају „прилагођавања” одредаба о сврси кажњавања доживотном затвору без могућности условног отпуста, стављањем акцента на ретрибуцију одевену у „фино рухо” праведности и сразмерности.¹²⁵

¹²² В. Илић, *op. cit.* стр. 158.

¹²³ Члан 46 став 2 тачка 1 и члан 47 став 7 Кривичног законика

¹²⁴ М. Мајић, *Доживотни затвор и производња пристанка*, 2019, датум посете 22.03.2021. године; доступно на: <http://misamajic.com/2019/05/04/dozivotni-zatvor-i-proizvodnja-pristanaka/>

¹²⁵ В. Илић, *op. cit.* стр. 158.

4.3. Казна доживотног затвора и условни отпуст

Условни отпуст је институт казног права који подразумева отпуштање осуђеника из завода пре истека времена на које је осуђен на казну затвора, најчешће на основу процене да то не представља ризик за друштво, уз његово обећање да неће вршити кривична дела и да ће се придржавати (евентуалних) обавеза које су му при томе наметнуте; најчешће, приликом отпуста успоставља се и систем надзора да ли се лице придржава обећања, уз могућност да у сваком тренутку док не протекне време на које је пресудом лишен слободе буде враћен у установу уколико се не придржава обећаног.¹²⁶

Лица којима је казна доживотног затвора изречена за најтеже облике силовања, обљубе над немоћним лицем, обљубе са дететом, обљубе злоупотребом положаја и убиства детета или бремените жене, немају могућност условног отпуста.¹²⁷ Како је већ истицано у раду, став Европског суда за људска права је да је неспојиво са људским достојанством присилно лишити слободе човека, без пружања прилике да једног дана поврати своју слободу. Када домаће право не обезбеђује ниједан механизам или могућност преиспитивања казне доживотног затвора, неусаглашеност те казне са чланом 3 Конвенције појављује се већ у тренутку изрицања казне доживотног затвора.

Према истраживању Института за криминолошка и социолошка истраживања Београд, у периоду од 2011. до 2015. године поднето је 11.349 молби за условни отпуст, од којих је било усвојено 1.583 или 13,95%. Према том истраживању, условни отпуст је у укупној структури кривичних дела био примењен за обљубу са дететом у 0,2% случајева и обљубу над немоћним лицем у 0,1% случајева.¹²⁸ Ови подаци показују да се за наведена кривична

¹²⁶ Ђ. Игњатовић, Условни отпуст – правна и пенолошка анализа, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1, година LXIV, Београд, 2016, стр. 31 – 32.

¹²⁷ У нашем кривичном праву већ постоји слично решење. Наиме, Закон о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима (*Службени гласник РС*, број 32/13) познатији као „Маријин закон“ још 2013. године предвидео је ставом 2 члана 5 забрану условног отпуста за пунолетне учиниоце појединих кривичних дела против полне слободе, наведених у члану 3, ако су учињена према малолетним лицима. Стручна јавност је тада реаговала и критиковала овакво решење, истичући да се њиме доводи у питање системски значај Кривичног законика, чији темељни принципи више не важе за све случајеве. Наглашено је да се на наведену ситуацију не могу применити принципи *lex posterior derogat legi priori* и *lex specialis derogat legi generali*, будући да су одредбе Кривичног законика системског карактера и хијерархијски више у односу на одредбе Закона о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима. У складу са уставним начелом јединства правног поретка, овде би требало да важи принцип *lex superior derogat legi inferiori*.

¹²⁸ Н. Вујичић, З. Стевановић, Љ. Илијић, *Примена условног отпуста од стране судова у Републици Србији* (2017) стр. 12, 15, датум посете 23.03.2021. године; доступно на:

дела веома ретко примењује раније отпуштање затвореника од прописане казне затвора, иако се у конкретном случају није радило само о делима која су за последицу имала смртни исход. То наводи на закључак да би за прописана најтежа кривична дела ретко био примењиван институт условног отпуста, те га за та кривична дела није ни требало заобићи Новелама из 2019. године.¹²⁹

Чланом 46 Кривичног законика прописан је двоструки режим условног отпуста. Првим ставом наведеног члана регулисан је први режим, који поједини у правној литератури називају и правом на условни отпуст¹³⁰: осуђеног који је издржао две трећине казне затвора *суд ће условно отпустити* са издржавања казне, ако се у току издржавања казне тако поправио да се може са основом очекивати да ће се на слободи добро владати, а нарочито да до истека времена за које је изречена казна не учини ново кривично дело. При оцени да ли ће се осуђени условно отпустити узмеће се у обзир његово владање за време издржавања казне, извршавање радних обавеза, с обзиром на његову радну способност, као и друге околности које указују да осуђени док траје условни отпуст неће извршити ново кривично дело. Не може се условно отпустити осуђени који је током издржавања казне два пута кажњаван за теже дисциплинске преступе и коме су одузете додељене погодности. Уколико осуђено лице испуњава све наведене критеријуме, суд је обавезан да га условно отпусти. Међутим, формулација да ће суд, приликом оцене да ли ће дозволити условни отпуст, узети у обзир „и друге околности које указују да осуђени неће извршити ново кривично дело“ оставља доста простора за арбитрарност суда у процени у сваком појединачном случају, што може да делује демотивишуће на осуђено лице, будући да се нигде у законском тексту не наводи ближе које би то околности могле да буду. Како се у Препорукама Комитета министара о условном отпуштању наводи, критеријуми које затвореници морају да испуне да би били условно отпуштени треба да буду јасни и експлицитни. Они би, такође, требало да буду реални, те у складу са тим треба узети у обзир и личност затвореника и његове социјалне и економске прилике (преорука бр. 18).

Став 2 члана 46 Кривичног законика регулише други режим условног отпуста, који називају и факултативним условним отпустом и који се, између осталог, примењује према

https://www.iksi.ac.rs/izdanja/primena_instituta_uslovnog_otpusta_od_strane_sudova_u_rs.pdf

¹²⁹ М. Вујичић, Д. Димовски, М. Јовановић, *op. cit.* стр. 116.

¹³⁰ Ђ. Игњатовић, *op. cit.* стр. 53.

лицима осуђеним на казну доживотног затвора.¹³¹ Уколико осуђеник на казну доживотног затвора испуњава услове наведене у ставу 2 члана 46, суд га *може условно отпустити*, ако је издржао двадесет седам година. Тумачењем ове одредбе закључује се да суд осуђеног не мора условно отпустити, чак и кад он испуњава све критеријуме – добро се владао током издржавања казне и основано се може очекивати да ће се и на слободи добро владати, те да до истека петнаестогодишњег рока неће учинити ново кривично дело. То даље значи да је суду дато овлашћење да донесе негативну одлуку о условном отпусту без пенолошког оправдања, из разлога који није наведен у закону. Наведено овлашћење омогућава арбитрарно одлучивање о условном отпусту и супротно је захтевима *lex scripta* и *lex certa* у кривичном праву.¹³² Такође, оно није усклађено ни са ставом Европског суда за људска права, који сматра да члан 3 Европске конвенције у контексту казне доживотног затвора мора да се тумачи као да изискује могућност смањења казне, у смислу преиспитивања које ће домаћим властима омогућити да размотре да ли су неке промене код затвореника осуђеног на доживотну казну затвора толико значајне и да ли је он током служења казне постигао толики напредак у рехабилитацији да његово даље лишење слободе више не може бити оправдано легитимним пенолошким разлозима и да затвореник не може бити држан у затвору уколико не постоје легитимни пенолошки разлози за затварање.¹³³ Још једна неусаглашеност са праксом Европског суда огледа се и у року од двадесет седам година, колико лице осуђено на казну доживотног затвора мора да издржи да би стекло право да поднесе молбу за условни отпуст, с обзиром на то да Суд подржава концепт по коме се преиспитивање казне доживотног затвора треба вршити најкасније двадесет пет година након њеног изрицања.

¹³¹ Овај режим примењује се и за:

- осуђене за кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом (члан 370 до 393а), кривична дела против полне слободе (члан 178 до 185б), кривично дело насиље у породици (члан 194 став 2 до 4), кривично дело неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога (члан 246 став 5), кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије (члан 305 до 321), кривично дело примање мита (члан 367) и кривично дело давање мита (члан 368);

- осуђене од стране посебних одељења надлежних судова, у поступцима вођеним у складу са надлежношћу одређеном законом који уређује организацију и надлежност државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и тероризма;

- осуђеног који је више од три пута правноснажно осуђен на казну затвора, а није извршено брисање или не постоје услови за брисање неке од осуда.

¹³² В. Илић, *op. cit.* стр. 165.

¹³³ *Vinter and Others v. the United Kingdom*, §§ 119, 111

Закоником о кривичном поступку¹³⁴ регулисан је поступак за пуштање на условни отпуст. Молбу за пуштање на условни отпуст, којом се покреће поступак, могу поднети осуђени или његов бранилац. О молби одлучује трочлано веће судија суда који је судио у првом степену. Уколико веће утврди да су испуњени законски услови за подношење молбе, затражиће извештај од завода у којем осуђени издржава казну затвора о његовом владању и другим околностима које показују да ли је постигнута сврха кажњавања, као и извештај повереника из органа управе надлежног за извршење кривичних санкција. Председник већа затим одређује термин одржавања рочишта за одлучивање о молби, на које позива јавног тужиоца, који поступа пред истим судом и чије присуство је обавезно, браниоца осуђеног, чије неприступање није разлог за одлагање рочишта, представника завода у којем осуђени издржава казну затвора, али само ако је извештај позитиван и, на крају, осуђеног – ако оцени да је његово присуство потребно, што представља изузетак, а не правило. Дакле, одлука о условном отпусту може се донети и када рочишту приступи само јавни тужилац, што као решење није у складу са значајем и сврхом условног отпуста. Како се том приликом разматра могућност да се неко осуђено лице нађе на слободи, врло је битно да га они који о томе одлучују виде и саслушају, јер је то много значајније од чисто формалних критеријума. Нарочито у случају негативног извештаја из завода, неопходно је да осуђени чује прецизне разлоге зашто се процењује да му не треба одобрити условни отпуст, па и да на њих одговори.¹³⁵ Треба истаћи и да, у складу са важећим прописима у области извршења кривичних санкција, постоје веома мале (понекад и никакве) шансе да заводите за извршење кривичних санкција дају позитиван извештај о условном отпуштању лица које је осуђено за извршење неког нарочито тешког кривичног дела, односно лица које издржава казну доживотног затвора.¹³⁶

4.4. Казна доживотног затвора и помиловање

Помиловањем се поименично одређеном лицу даје ослобођење од кривичног гоњења или потпуно или делимично ослобођење од извршења казне, замењује се изречена казна блажом казном или условном осудом, даје се рехабилитација, одређује краће трајање

¹³⁴ Члан 563 – 565 Законика о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 и 35/2019

¹³⁵ Ђ. Игњатовић, *op. cit.* стр. 56.

¹³⁶ В. Илић, *op. cit.* стр. 167.

одређене правне последице осуде или се укидају поједине или све правне последице осуде.¹³⁷ Помиловање даје председник Републике Србије. Оно је неопозиво и не предвиђа време провере или какве друге обавезе помилованог лица.

С обзиром на то да је изменама и допунама Кривичног законика забрањено условно отпуштање лица осуђених на казну доживотног затвора због најтежих облика одређених кривичних дела против полне слободе и тешког убиства, овим лицима као једини механизам за преиспитивање казни које издржавају стоји на располагању управо помиловање. Како је нагласио Европски суд за људска права, у оваквој правној ситуацији, када не постоји ни најмања могућност условног отпуста лица осуђеног на казну доживотног затвора, неопходна је строжа контрола прописа и поступка давања помиловања од стране председника државе.

Законом о помиловању¹³⁸ и Упутством о поступању судова и завода за извршење казни затвора у поступку помиловања¹³⁹ регулисан је поступак за давање помиловања, али не и материјалноправни услови под којима председник Републике може помиловати осуђеног. Уз молбу за помиловање, којом осуђени покреће поступак, првостепеном суду прилаже се и извештај о понашању осуђеног лица са подацима који су од значаја за решавање молбе, који сачињава установа за извршење кривичних санкција. Према члану 5 Упутства, извештај треба да садржи личне податке о осуђеном, податке о врсти и дужини казне, као и типу завода у коме осуђени издржава казну, о здравственом стању осуђеног, ставу према извршеном кривичном делу, запажања завода о личним особинама осуђеног и мишљење о утицају издржане казне на постизање сврхе кажњавања, о владању осуђеног, залагању на раду, успеху у учењу и погодностима додељеним осуђеном и сл. Суд, затим, даје своје мишљење о оправданости молбе, које заједно са молбом доставља Министарству правде Републике Србије. Ако се осуђено лице у молби позвало на извесне чињенице или околности које могу бити од утицаја на одлучивање, суд ће пре достављања молбе извршити њихову проверу и извештај о томе заједно с молбом доставити Министарству правде. Министарство правде може затражити од државних органа, органа територијалних

¹³⁷ Члан 110 став 1 Кривичног законика

¹³⁸ Закон о помиловању, *Службени гласник РС*, бр. 49/95 и 50/95

¹³⁹ Упутство о поступању судова и завода за извршење казни затвора у поступку помиловања, *Службени гласник РС*, бр. 6/98 и 7/98

јединица и од других органа и организација податке потребне за одлуку по молби. Кад размотри и оцени наводе у молби, министар правде доставља молбу, заједно са свим списима и својим мишљењем, председнику Републике Србије.

За разлику од условног отпуста – о ком одлучују судије, о молби за помиловање одлучује председник државе, који не мора бити правник, нити имати стручна знања о томе. Он је потпуно самосталан и слободан у доношењу одлуке да ли ће, из којих разлога (пенолошких, политичких, саосећајних и сл) и на који начин помиловати осуђеног.¹⁴⁰ И када су извештаји установе за извршење кривичних санкција и суда, као и мишљење министра правде позитивни, председник нема обавезу да помилује осуђено лице, иако постоје легитимни пенолошки разлози за то, нити да образложи своју одлуку. Уколико председник донесе негативну одлуку поводом молбе за помиловање, осуђено лице нема право жалбе или неко друго правно средство на располагању. Овакав поступак за помиловање не испуњава стандарде правичног поступка, будући да осуђено лице нема право да присуствује расправи када се разматра његова молба, нити има право на изјашњавање, одлучивање у разумном року, двостепеност поступка, што је својствено поступцима у којима се одлучује о правима и обавезама грађана.¹⁴¹

Европски суд за људска права је у више пресуда нагласио да је, поред законске могућности да казна доживотног затвора буде смањива путем предвиђеног поступка, неопходно да постоје и стварни изгледи за њено смањење. Према подацима Генералног секретаријата председника Републике Србије, од почетка 2013. до маја 2018. године, председник Републике је одлучио о 127 поднетих молби за помиловање (које нису биле одбачене из процесних разлога) чији су подносиоци била лица осуђена на казне затвора у трајању од петнаест или више година затвора. Ни по једној од наведених молби није донета позитивна одлука о помиловању.¹⁴² На основу ових података, може се закључити да механизам помиловања у нашој држави не испуњава гаранције на основу којих се може рећи да је казна доживотног затвора *de iure* и *de facto* смањива.

¹⁴⁰ В. Илић, *op. cit.* стр. 169.

¹⁴¹ *Ibid.*

¹⁴² В. Илић, *op. cit.* стр. 17.

4.5. Казна доживотног затвора и амнестија

Амнестија је акт у форми закона, донет од стране највишег законодавног органа власти – Народне скупштине Републике Србије, којим се неодређеном броју лица даје ослобођење од кривичног гоњења или потпуно или делимично ослобођење од извршења казне, замењује изречена казна блажом казном, даје се рехабилитација или се укидају поједине или све правне последице осуде.¹⁴³ Обично се даје поводом важних датума и догађаја за државу, из криминалнополитичких или политичких разлога, након великих несрећа или ратова...¹⁴⁴ Народна скупштина, приликом доношења закона о амнестији, има пуну слободу у одлучивању коју категорију окривљених или осуђених ће амнестирати и на који начин, те се амнестија може дати у односу на одређена кривична дела, одређене казне, без обзира на тежину кривична дела поводом којих су изречене, и сл.

Имајући у виду да је последњим Законом о амнестији¹⁴⁵ из 2012. године изричито прописано да амнестији не подлежу лица правноснажно осуђена на тада најтежу казну затвора од тридесет до четрдесет година, као ни осуђени за кривична дела против полне слободе и кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, за која је након Новела из 2019. године запређена казна доживотног затвора, не може се очекивати да би следећи акт о амнестији обухватао лица осуђена на казну доживотног затвора без права на условни отпуст.

Питање амнестије као механизма за смањење казне доживотног затвора било је већ пред Европским судом за људска права, најчешће у предметима у којима национално законодавство, као и наше, није предвиђало могућност условног отпуста лица која издржавају доживотне казне затвора. Суд је истакао да амнестија, као општи, а не појединачни акт, не узима у обзир аспект рехабилитације сваког затвореника, нити преиспитује постојање легитимних пенолошких разлога за његово даље задржавање или отпуштање, те се не може сматрати мером која доживотним затвореницима даје могућност ублажавања казне или пуштања на слободу.

¹⁴³ Члан 109 став 1 Кривичног законика

¹⁴⁴ Д. Јовашевић, *op. cit.* стр. 358.

¹⁴⁵ Члан 2 Закона о амнестији, *Службени гласник РС*, бр. 107/2012

4.6. Пракса домаћих судова

На самом почетку 2021. године, 5. јануара, у Србији је изречена прва, и за сада једина, казна доживотног затвора након ступања на снагу измена и допуна Кривичног законика од 21. маја 2019. године. Пресуда је донета од стране Вишег суда у Нишу, а на казну доживотног затвора осуђен је вишеструки повратник Нинослав Јовановић, у јавности познатији као Малчански берберин.

Детаљи самог суђења остали су непознати, будући да је јавност поступка била искључена ради заштите интереса малолетника, у овом случају дванаестогодишње оштећене. Једино је пресуда јавно објављена, а присутни медији пренели су да је окривљени за отмицу девојчице осуђен на казну затвора од једанаест година, док је због силовања девојчице у продуженом трајању осуђен на казну доживотног затвора, те му је као јединствена казна изречен доживотни затвор.¹⁴⁶ Суд је као отежавајућу околност ценио његову ранију осуђиваност за бројна кривична дела, од крађа до кривичних дела против полне слободе, због којих је у затвору провео преко двадесет година, као и чињеницу да ово није први пут да за жртву изабере дете испод четрнаест година старости. Олакшавајуће околности није нашао.

По слову закона, Нинослав Јовановић нема право на условни отпуст, будући да је првостепеном пресудом осуђен за кривично дело силовање детета, за које члан 46 став 5 Кривичног законика искључује ту могућност. Ако Апелациони суд у Нишу, као другостепени суд у поступку по жалби, потврди пресуду Вишег суда у Нишу, према њему ће кршење члана 3 Европске конвенције за заштиту људских права постојати од тог тренутка, када пресуда постаје правноснажна. Према досадашњој пракси Европског суда за људска права, уколико он, након што исцрпи сва расположива правна средства пред домаћим судовима, тужи Србију Европском суду, нема сумње да ће случај и добити. Према члану 46 став 1 Европске конвенције, Република Србија је обавезна да се повинује правноснажној пресуди Суда у сваком предмету у коме је она странка. У овом случају, то значи да би Република Србија имала обавезу да измени Кривични законик тако што би

¹⁴⁶ Доступно на:

<http://www.politika.rs/sr/clanak/470174/Malcanski-berberin-osuden-na-dozivotnu-kaznu-zatvora>, датум посете 30.03.2021. године

прописала могућност условног отпуста уз казну доживотног затвора за сва кривична дела за која је запрећена, као и да обештети подносица представке.

Треба указати и на околност да је Нинослав Јовановић кривично дело за које је запрећена казна доживотног затвора извршио свега двадесет дана након што су одредбе којима је пооштрена казнена политика (нарочито за кривично дело које је извршио) ступиле на снагу. Ово представља још један доказ да пооштравање казнене политике нема превентивно дејство, нити одвраћа потенцијалне учиниоце од извршења најтежих кривичних дела.

ЗАКЉУЧАК

Казна доживотног затвора није забрањена, нити противна међународном праву и стандардима које оно прописује. Напротив, казна доживотног затвора постоји у кривичним законодавствима 184 државе од 216 држава и територија света.¹⁴⁷ Развој људских права довео је до хуманизације и кривичног права, те су најважније међународне организације попут Уједињених нација, Савета Европе и др. усвојиле бројне конвенције, правила и препоруке којима се изричито забрањује свирепо, нечовечно или понижавајуће поступање и кажњавање и налаже да се са сваким ко је лишен слободе поступа човечно и с поштовањем урођеног достојанства људске личности. Дакле, држава је, приликом прописивања казни, ограничена забраном нечовечног и понижавајућег кажњавања и признавањем достојанства свих људи, па и оних који су починили неке од најтежих кривичних дела.

У односу на лица осуђена на казну доживотног затвора, понижавајуће и деградирајуће кажњавање постоји ако осуђени нема никакве изгледе да буде ослобођен, а то значи да у националном праву не постоји механизам за преиспитивање казне доживотног затвора у циљу њеног преиначења, превременог или условног отпуштања. Ово даље води до потпуног изостанка једног од основних циљева кажњавања – рехабилитације, на којој се инсистира у свим документима Савета Европе који се баве правима лица осуђених на казну доживотног затвора. Важно је нагласити да могућност преиспитивања казне доживотног затвора не значи и нужно ослобађање осуђених лица. Она значи да се пенолошки разлози, који су присутни приликом изрицања казне доживотног затвора (кажњавање, одвраћање, јавна заштита и рехабилитација) не могу и не смеју сматрати непроменљивим и статичним током издржавања казне, те да је нужно њихово (пре)испитивање у одређеном тренутку издржавања казне.

Европски суд за људска права је својим пресудама даље развио права осуђених на казну доживотног затвора и поставио стандарде у поступању према овим лицима, којима се државе потписнице Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода морају повиновати. Његов став је да осуђени има право да на почетку служења казне доживотног затвора зна шта и под којим условима мора да учини да би се размотрило

¹⁴⁷ D. van Zyl Smit, C. Appleton, *op. cit.* стр. 2. Како је овај чланак објављен априла 2018. године, дакле пре увођења казне доживотног затвора од стране Републике Србије, она није била урачуната, те је у чланку био наведен број од 183 државе света.

његово ослобађање, као и да зна када ће доћи до преиспитивања његове казне или када то може затражити. Преиспитивање треба вршити најкасније двадесет пет година након изрицања казне, уз каснија периодична проверавања, а у случају да национално законодавство не предвиђа ни најмању могућност условног отпуста са казне доживотног затвора, неопходна је строжа контрола прописа и поступка давања помиловања од стране председника државе. Свако поступање супротно овом представља повреду људског достојанства и нехумано поступање и кажњавање лица осуђеног на казну доживотног затвора. Затвореници осуђени на доживотни затвор, заправо као и сви други затвореници, шаљу се у затвор по казни, а не да се у затвору додатно кажњавају.¹⁴⁸

Треба нагласити да чак и лица осуђена од стране Међународног кривичног суда, за најтеже злочине као што су геноцид, ратни злочини, злочини против човечности и агресија, могу у одређеној фази издржавања доживотне казне искористити могућност условног отпуста.

Посматрањем измена и допуна Кривичног законика Републике Србије од 21. маја 2019. године, може се закључити да законодавац није испоштовао готово ниједан стандард на коме инсистира Европски суд за људска права. Главни утисак је да је овако битним изменама приступљено са недовољно пажње и озбиљности, као и без претходних пенолошких анализа, због чега је законодавац запао у одређене нелогичности, о којима је било речи у раду. Чак је само увођење казне доживотног затвора, наспрам казне затвора од тридесет до четрдесет година, у супротности са до сада постигнутим нивоом људских права и, самим тим, у супротности са Уставом Републике Србије. Такође, чињеница да је изменама и допунама Кривичног законика искључена могућност условног отпуста за одређена лица осуђена на ову казну, доводи нашу државу у сукоб са обавезама које проистичу из Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, нарочито чланом 3 Конвенције, коју је ратификовала још 2003. године. Увођењем казне доживотног затвора без могућности условног отпуста за најтеже облике кривичних дела силовање, обљуба над немоћним лицем, обљуба са дететом, обљуба злоупотребом положаја и убиство детета или бремените жене, сигурно се желела задовољити шира јавност, међу којом јача

¹⁴⁸ Савет Европе, Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, *op. cit.* стр. 4.

казнени популизам, и тако добити одређени политички поени. Међутим, мора се имати на уму да се поштравањем казнене политике не утиче на смањење стопе криминалитета (што се могло видети у пракси одмах након ступања на снагу предметних измена и допуна Кривичног законика 1. децембра 2019. године) јер казна доживотног затвора није превентивна мера. Како се основано истиче од стране стручне јавности, кључна је извесност казне, а не њена строгост.

У поређењу са прописима којима се уређује казна доживотног затвора Републике Словеније, Републике Северне Македоније и Републике Српске, као бивших југословенских република, наша држава је усамљена у прописивању забране могућности условног отпуста. Приликом уређења ове казне, сва три поменута законодавства су се очигледно водила начелима Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода и ставовима Европског суда за људска права.

На основу свега реченог, може се основано рећи да је питање тренутка када ће се ове измене у српском кривичном законодавству наћи пред Европским судом за људска права, када ће, у то нема сумње, Суд прогласити кршење члана 3 Европске конвенције и обавезати нашу државу да спроведе измене Кривичног законика.

ПОПИС КОРИШЋЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

1. United Nations, *Life imprisonment*, Vienna, 1994;
2. Van Zyl Smit, D. Appleton, C. *Life imprisonment: A policy briefing*, Penal Reform International, University of Nottingham, 2018;
3. Вујичић Миша, Димовски Дарко, Јовановић Милан, Доживотна казна затвора – Законодавство Србије и међународни стандарди, *Билтен Апелационог суда у Нишу*, 2019;
4. Вујичић Никола, Стевановић Зоран, Илијић Љепосава, *Примена условног отпуста од стране судова у Републици Србији* (2017) датум посете 23.03.2021. године; https://www.iksi.ac.rs/izdanja/primena_instituta_uslovnog_otpusta_od_strane_sudova_u_rs.pdf
5. Груевска – Дракулевски Александра, Казна доживотни затвор у међународном, европском и македонском праву, *Правни живот*, бр. 9/2018, Београд, 2018;
6. Димовски Дарко, Појава и развој казне лишења слободe, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 52, 2008;
7. Драгичевић – Дичић Радмила, У сусрет изменама Кривичног законика, *Билтен Врховног касационог суда*, бр. 2/2015, Београд, 2015;
8. Игњатовић Ђорђе, Условни отпуст – правна и пeнолошка анализа, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 1, година LXIV, Београд, 2016;
9. Илић Анита, мастер рад - *Историјски развој друштвене реакције на криминално понашање*, Правни факултет Ниш, Ниш, 2013;
10. Илић Владица, *Казна доживотног затвора – европски стандарди људских права и актуелне препреке у њиховој примени у српском кривичном законодавству* (2019) датум посете 08.11.2020. године; <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2019/01/Evropski-standardi-ljudskih-prava-koji-se-odnose-na-kaznu-do%C5%BEivotnog-zatvora-i-prepreke-u-njihovoj-primeni-u-Srbiji.pdf>
11. Илић Владица, (Не)помирљивост казне доживотног затвора и људских права, *Crimen*, бр. 2/2019, X, Београд, 2019;
12. Илић Горан П, Маргиналије о казни доживотног затвора, условном отпусту и људским правима, *Казнена реакција у Србији*, IX део, Београд, 2019;
13. Јакшић Душан, Давидовић Драгомир, Развој казног система у кривичном праву Србије, *Специјална едукација и рехабилитација*, бр. 4, Vol. 12, Београд, 2013;
14. Јанковић Марија, Кућни затвор, *Људска права између идеала и изазова садашњости*, Косовска Митровица, 2016;
15. Јовашевић Драган, *Кривично право општи део*, Ниш, 2012, Правни факултет у Нишу;
16. Јовашевић Драган, Стевановић Зоран, *Казне као облик друштвене реакције на криминал*, Београд, 2011, Институт за криминолошка и социолошка истраживања;
17. Коларић Драгана, Доживотни затвор – pro et contra, *Правни живот*, бр. 9/2015;
18. Константиновић – Вилић Слободанка, Костић Миомира, *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији*, Ниш, 2013;
19. Константиновић – Вилић Слободанка, Костић Миомира, Врсте казни и облици кажњавања у Србији до краја Другог светског рата, *Пешчаник: часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке*, год. 3, бр. 3, 2005;

20. Лазаревић Јанко, Шкулић Милан, Основне планиране новеле Кривичног законика Србије, *Билтен Врховног касационог суда*, бр. 2/2015;
21. Мајић Миодраг, *Доживотни затвор и производња пристанка*, 2019, датум посете 22.03.2021. године; <http://misamajic.com/2019/05/04/dozivotni-zatvor-i-proizvodnja-pristanaka/>
22. Михајловић Бранка, *Да ли измене кривичног закона удаљавају Србију од Европе?* датум посете 07.11.2020. године; <https://www.slobodnaevropa.org/a/dozivotni-zatvor-kazne-srbija/29905316.html>
23. Савет Европе, Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (СРТ), *Ситуација затвореника осуђених на доживотни затвор* (2016) Извод из 25. општег извештаја, преузето 06.11.2020. године; <https://rm.coe.int/168078001c;>
24. Стојановић Зоран, Систем казни у кривичном праву Србије и потреба његовог даљег усавршавања, *Казнена реакција у Србији*, V део, Београд, 2015;
25. Филипчић Катја, *Life imprisonment in Slovenia*, *Crimen*, бр. 3/2019, X, Београд, 2019;

ПОПИС ОСТАЛЕ ИСТРАЖИВАЧКЕ ГРАЂЕ

Прописи

1. *Council Framework Decision on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States (2002/584/JHA)*
2. Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом број 11, Протокола уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 4 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у Конвенцију и Први Протокол уз њу, Протокола број 6 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 12 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и Протокола број 13 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима, *Сл. лист СЦГ - међународни уговори*, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 - испр. и *Сл. гласник РС - међународни уговори*, бр. 12/2010 и 10/2015
3. Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака
4. Закон о амнестији, *Службени гласник РС*, бр. 107/2012
5. Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 55/2014 и 35/2019
6. Закон о изменама и допунама Кривичног Законика, *Службени гласник РС*, бр. 35/2019
7. Закон о помиловању, *Службени гласник РС*, бр. 49/95 и 50/95
8. Закон о потврђивању Римског статута Међународног кривичног суда, *Службени лист СРЈ - Међународни уговори*, бр. 5/2001
9. Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 7/1971
10. Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 и 35/2019
11. Казенски законик, *Урадни лист РС*, бр. 55/08, 66/08, 39/09, 91/11
12. Казнени закон Републике Хрватске, *Народне новине*, бр. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18 и 126/19
13. Кривичен законик, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 80/99, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15 и 97/17
14. Кривични закон Босне и Херцеговине, *Службени гласник Босне и Херцеговине*, бр. 3/2003, 32/2003 - испр, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015 и 35/2018
15. Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, *Службени гласник Брчко дистрикта БиХ*, бр. 19/2020 -пречишћен текст

16. Кривични закон Републике Србије, *Службени гласник СРС*, бр. 26/77-1341, 28/77-1566, 43/77-2213, 20/79-1059, 24/84-1233, 39/86-2739, 51/87-2421, 6/89-406, 42/89-1401, 21/90-888 и *Службени гласник РС*, бр. 16/90-468, 49/92-1664, 23/93-817, 67/93-3110, 47/94-1465 и 17/95-529, 44/98 од 08.12, 10/02 од 01.03
17. Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине, *Службене новине Федерације БиХ*, бр. 36/2003, 21/2004 - испр, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 и 75/2017
18. Кривични законик Републике Српске, *Сл. гласник РС*, бр. 64/2017, 104/2018 - одлука УС и 15/2021
19. Кривични законик Црне Горе, *Сл. лист РЦГ*, бр. 70/2003, 13/2004 - испр. и 47/2006 и *Сл. лист ЦГ*, бр. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - др. закон, 40/2013, 56/2013 - испр, 14/2015, 42/2015, 58/2015 - др. закон, 44/2017, 49/2018 и 3/2020
20. Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 - испр, 107/2005 - испр, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019
21. Нацрт закона о изменама и допунама Кривичног законика (2015)
22. Нацрт закона о изменама и допунама Кривичног законика (2019)
23. Пословник Владе, *Службени гласник РС*, бр. 61/2006 - пречишћен текст, 69/2008, 88/2009, 33/2010, 69/2010, 20/2011, 37/2011, 30/2013, 76/2014 и 8/2019 - др. уредба
24. Препорука Рес (2003) 22, Комитет министара Савета Европе
25. Препорука Рес (2003) 23, Комитет министара Савета Европе
26. Препорука Рес (2006) 2, Комитет министара Савета Европе
27. Препорука о поступању затворске управе са затвореницима који су осуђени на доживотну или дуготрајну казну затвора
28. Препорука о условном отпуштању
29. Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима
30. Упутство о поступању судова и завода за извршење казни затвора у поступку помиловања, *Службени гласник РС*, бр. 6/98 и 7/98
31. Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006

Судска пракса

Одлуке Европског суда за људска права

1. *Bodein v. France*, бр. представке 40014/10
2. *Kafkaris v. Cyprus*, бр. представке 21906/04
3. *László Magyar v. Hungary*, бр. представке 73593/10
4. *Murray v. the Netherlands*, бр. представке 10511/10
5. *Petukhov v. Ukraine (No. 2)*, бр. представке 41216/13
6. *T.P. and A.T. v. Hungary*, бр. представки 37871/14 и 73986/14
7. *Vinter and Others v. the United Kingdom*, бр. представки 66069/09, 130/10 и 3896/10
8. *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, бр. представки 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13 и 72824/13

Интернет адресе

1. <https://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php>
2. https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2018/04/PRI_Life-Imprisonment-Briefing.pdf
3. https://www.irmct.org/sites/default/files/documents/Standardna%20minimalna%20pravila%20Ujedinjenih%20naroda%20za%20postupanje%20sa%20zatvorenicima_Mandela%20Rules.pdf
4. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=celex%3A32002F0584>
5. http://www.smrtnakazna.rs/Portals/0/Stav%20prema%20smrtnoj%20kazni_Sept_19.pdf
6. <https://tijana.rs/kazna-doivotnog-zatvora/>
7. <https://www.mpravde.gov.rs/vest/17245/ministarka-kuburovic-nema-ustavnih-prepreka-za-uvodjenje-kazne-doivotnog-zatvora.php>
8. <https://www.propisi.net/saopstenje-drustva-sudija-srbije-povodom-najavljenih-izmena-krivicnog-zakonika-i-zakonika-o-krivicnom-postupku/>
9. <http://www.bgcentar.org.rs/struka-protiv-kazne-doivotnog-zatvora-bez-prava-na-uslovni-otpust/>
10. <http://www.politika.rs/sr/clanak/429859/Hronika/Uslovni-otpust-uslov-bez-koga-se-ne-moze0c>
11. <http://www.politika.rs/sr/clanak/470174/Malcanski-berberin-osuden-na-doivotnu-kaznu-zatvora>

САЖЕТАК И КЉУЧНЕ РЕЧИ

Казна доживотног затвора је казна лишења слободe која се састоји у суспензији слободe кретања осуђеног лица на неодређено време, чијим изрицањем се захтева да затвореник буде држан у затвору преостали део свог живота. Предвиђена је у казним системима већине држава света. С обзиром на чињеницу да се њоме задире у основна људска права, бројним међународним документима о људским правима прописани су стандарди и ограничења за државе, који за циљ имају очување основних људских права осуђених лица, првенствено њиховог достојанства. Сагледавањем праксе Европског суда за људска права, утврђено је да је прописивање казне доживотног затвора без предвиђања механизма за преиспитивање ове казне и постојања изгледа да осуђено лице некада евентуално буде пуштено на слободу, у супротности са чланом 3 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода: „Нико не сме бити подвргнут мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању.“

Групи земаља које прописују казну доживотног затвора придружила се и Република Србија, након измена и допуна Кривичног законика из 2019. године. Рад садржи преглед измена Кривичног законика које се односе на ову казну, као и реакције стручне јавности поводом увођења казне. Она се може прописати само за најтежа кривична дела и најтеже облике тешких кривичних дела. Међутим, предвиђена су одређена кривична дела за која је прописана казна доживотног затвора без могућности условног отпуста, што је, показало се, у супротности са Уставом Републике Србије и већ поменути чланом 3 Европске конвенције. У складу са тим, у раду су анализирани и институти помиловања и амнестије, као потенцијалних начина за смањење трајања казне доживотног затвора, уз осврт на праксу и одговарајуће захтеве Европског суда за људска права.

Циљ рада је да се, кроз примену нормативног и упоредноправног метода, стекне свеобухватна слика о казни доживотног затвора, начину на који је регулисана у нашем и међународном праву, стандардима Европског суда за људска права, чије познавање може помоћи унапређењу регулисања ове казне у нашем кривичном праву.

Кључне речи: *казна доживотног затвора, условни отпуст, помиловање, амнестија, Европски суд за људска права, људско достојанство.*

SUMMARY AND KEY WORDS

Life imprisonment

Life imprisonment is a sentence of deprivation of liberty, consisting in the suspension of the freedom of movement of a convicted person for an indefinite period, and after sentenced requires that the prisoner remain in prison for the rest of his life. It is established by the criminal justice systems in most countries. Given the fact that it encroaches on basic human rights, numerous international human rights documents set standards and restrictions for states, which aim is to preserve the basic human rights of convicted persons, primarily their dignity. Considering the case law of the European Court of Human Rights, it is determined that sentencing to life imprisonment without providing a mechanism for reviewing this sentence and the existence of possibility that a convicted person might eventually be released someday, is contrary to Article 3 of the European Convention on Human Rights: "No one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment."

The Republic of Serbia has joined the group of countries which have the sentence of life imprisonment, after the amendments to the Criminal Code from 2019. The paper contains an overview of the amendments to the Criminal Code related to this sentence, as well as the reactions of the professional public regarding the introduction of the sentence. It can be sentenced only for the most serious criminal offences and the most serious forms of serious criminal offences. However, there are certain criminal offenses, for which life imprisonment is sentenced without the possibility of parole, which, as it turned out, is contrary to the Constitution of the Republic of Serbia and the already mentioned Article 3 of the European Convention. Accordingly, the paper analyzes the institutes of pardon and amnesty, as potential ways to reduce the duration of life imprisonment, with reference to the case law and relevant requirements of the European Court of Human Rights.

The aim of this paper is to, through the application of normative and comparative law method, gain a comprehensive picture of life imprisonment, the way it is regulated in our and international law, the standards of the European Court of Human Rights, which can help improve the regulation of this sentence in our criminal law.

Key words: *life imprisonment, parole, pardon, amnesty, European Court of Human Rights, human dignity.*

БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА

Јелена Антов рођена је 02.09.1994. године у Нишу. Основну школу „Мирослав Антић“ у Нишу завршила је 2009. године као носилац Вукове дипломе. Након основне школе уписала је друштвено-језички смер Гимназије „Бора Станковић“ у Нишу, коју завршава 2013. године, такође као носилац Вукове дипломе. Школске 2013/2014. године уписује Правни факултет Универзитета у Нишу, на коме је дипломирала 2018. године са просечном оценом 9,64. У току студија била је учесница Мобилне правне клинике Правног факултета у Нишу, као и пројекта „Практични правници“. Школске 2018/2019. године уписала је мастер академске студије, општи смер, ужа кривичноправна научна област, на Правном факултету Универзитета у Нишу. Од 2019. године ради као адвокатски приправник у адвокатској канцеларији у Нишу.